

શ્રી સામાયક રહસ્ય.

અકાશક :-

શ્રી દેશવિરતિ ધર્મસિદ્ધક સમાજ

પ્રથમ આવૃત્તિ

પ્રત ૩૦૦૦

અંવત. ૨૦૦૩

વીર સંવત ૨૪૭૩

કિંમત: પઠનપાઠન.

લેખક:-
નાગોરી ચંદનમલ્લ
છોટીસાહી.

મુદ્રક:-
ગુલાબચંદ જેવચંદ શેઠ
આનંદપ્રેસ, ભાવનગર

અર્પણ

શ્રી દેશવિરતિ સમાજ

ના

પ્રતધારીઓ-

ને

આટલા નાનાશા પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખવી કે કેમ એ ઘણું જ વિચારણીય થયું, છતાં પ્રકાશક સંસ્થાના હેતુને ઉલ્લેખ ઇચ્છવા યોગ્ય લાગતાં તે લખવા પ્રેરાયા છીએ.

આ સંસારચક્રમાં અનંતકાળથી પરિભ્રમણ કરતાં જીવોને આત્મસ્વરૂપ પ્રગટ કરવા માટે બે જ રસ્તા બતાવ્યા છે. એક સર્વવિરતિ અને બીજો દેશવિરતિ. સર્વવિરતિ ઘણો જ ડુધ્ધર ધર્મ હોવાથી સર્વ કોઈ તે પાળી શકતા નથી અને તે ન પાળી શકે એટલે ચારિત્ર ન લઈ શકે તેવા

જીવો માટે દેશવિરતિ ધર્મ આદરવા યોગ્ય છે. તે દેશ-વિરતિ પાંચમું ગુણસ્થાન છે એટલે આધ્યાત્મિક વિકાસનું પાંચમું પગથીયું છે; અને તે પાંચમા ગુણસ્થાનની આરાધના બદલે સાચા શ્રાવક ધર્મની આરાધનામાં સહાયભૂત થવા માટે આ-દેશવિરતિ ધર્મારાધક સમાજ સ્થપાયો છે. હવે જેઓ સર્વવિરતિ જ્યાં લગી ગ્રહણ ન કરી શકે તેવા માટે તે ગ્રહણ કરવાની શક્તિ મેળવવા શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ શુરુ અને શુદ્ધ ધર્મ ઉપર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી ભવભ્રમણના ફેરા ટાળવામાં સહાયભૂત શાસ્ત્રવિહિત ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો અને ક્રિયાઓને જીવનમાં ઉતારી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિપૂર્વક કર્મની નિર્જરા કરવા માટે શ્રી દેશવિરતિ ધર્મનું આરાધન એ પરમ ધર્મ છે. આ દેશવિરતિ ધર્મના જ્ઞાન અને ક્રિયાઓ ધર્મ-બંધુઓમાં ફેલાવો કરવો અને ધર્મસ્નેહની વૃદ્ધિ કરવી એવા મહાન અને પવિત્ર ઉદ્દેશથી સ્થપાયેલ આ સંસ્થાનો મૂળ હેતુ-જોન આજીવોમાં ધાર્મિક સંસ્કાર જીવનની શરૂઆતથી જ પાડવા માટે-શ્રાવકોના આર વ્રતોમાંનું નવમું સામાયક વ્રત આચરી શકાય તે માટે “સામાયક રહસ્ય” નામનું પુસ્તક પ્રથમ બહાર પાડવા પ્રેરાયા છીએ. આ પહેલાં દેશવિરતિ સમાજે એકાદ બે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરેલ છે. તેમજ ધાર્મિક પુસ્તકોનું પ્રદર્શન પણ ભરવા અને જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવા અમારો સમાજ ચૂક્યો નથી.

આ દેશવિરતિ સમાજ સંવત ૧૯૮૧ માં સમાજના ગ્રણુ ધર્મ ધગશવાળા મુરખીઓ વડીલ નંદલાલભાઈ, જામનગરનિવાસી નગરશેઠ સંઘવી પોપટલાલ ધારસીભાઈ અને

બુહારીના શેઠ ઝવેરભાઈ પન્નાભાઈએ ઝગડીયા તીર્થે એકત્ર થઈ આ છોડ વાળ્યો જેને આજે પા સદી થવા આવી છે. તેમાં બુદ્ધા બુદ્ધા સ્થળે ધર્મશ્રદ્ધાળુ મુરખીઓના અધ્યક્ષ-પણા નીચે નવ અધિવેશનો ભરાયા છે અને તેમણે અનેક શુભ સૂચનાઓ અને સલાહ આપી દોરવાણી આપી છે. તે નવ સ્થળોમાં ઝગડીયા તીર્થ, પાનસર તીર્થ, લોચણી તીર્થ, અમદાવાદ જૈન નગરી, જામનગર જેવું છોડું શ્રી સિદ્ધાચલ ક્ષેત્ર, ઉંજળેન જેવું અવંતિ પાશ્વનાથજી તીર્થ, પરાંસલી તીર્થ, સુરત અને કપડવંજ મુકામે આ અધિવેશનો ભરાયા છે.

આ અધિવેશનના પ્રમુખપદો-સંઘપતિ શેઠ નગીનદાસ કરમચંદ, સંઘપતિ શેઠ પોપટલાલ ધારસીભાઈ (બે વખત), અભિમંજવાળા બાબુ શ્રી. રાજસાહેબ વિજયસિંહજી દુધેદીયા અને બાબુ શ્રી. સુરપતસિંહજી દુગડ વાડીવાળા, શેઠ જેસંગભાઈ હઠીસંગવાળા શેઠ પન્નાલાલ ઉમાભાઈ, સુરતનિવાસી ન્યાય-મૂર્તિ શેઠ સુરચંદભાઈ પુરુષોત્તમ બદામી. બી. એ. પાંચ-કુવા કાપડ મારકેટના પ્રમુખ શેઠ પુંજભાઈ દીપચંદ અને રાંધનપુરનિવાસી રાવસાહેબ શેઠજી કાંતિલાલ ઇશ્વરલાલ જે. પી. એ શોભાવ્યા છે.

અંતમાં આ પુસ્તક જે બાલજીવને 'માર્ગદર્શક થઈ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ પુણ્યા શ્રાવક જેમણે માત્ર સામાયક વ્રત કરીને જ સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરવાનું જીવનનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કર્યું' છે તેમ બધા જીવો પ્રાપ્ત કરે. આ પુસ્તકેનો લાભ સારી રીતે લેવાતા બાર વ્રત વિગેરે પરના પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવા ધારીએ છીએ.

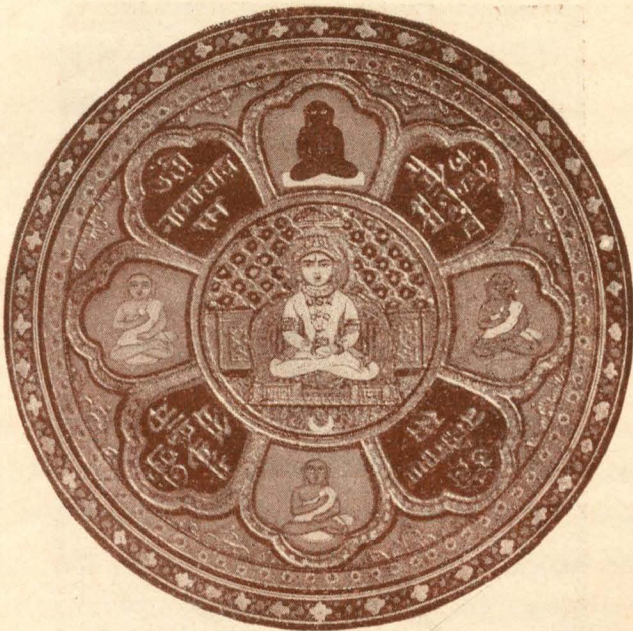
આ “ સામાયક રહસ્ય ” ના પુસ્તકની મેટર વાંચી તેમાં
 થોડા સુધારોવધારો કરવા માટે પરમપૂજ્ય આચાર્ય
 મહારાજસાહેબ શ્રી. વિજય લાવણ્યસૂરિજી મહારાજ સાહેબે
 વખતનો લોગ અને પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે માટે આ સંસ્થા
 તેમની રૂણી છે.

લી.

તા. ૧૧-૬-૪૭.

શ્રી હેશવિરતિ ધર્મારાધક સમાજ

॥ वीराय नित्यं नमः ॥

સામાયક રહસ્ય

ભગવન્ત પરમાત્માએ ખાર વ્રત શ્રાવકને માટે બતાવ્યા તેમાં નવમા પદે સામાયક વ્રત બતાવી સમજાવ્યા છે કે સામાયક દરરોજ કરવાની ક્રિયા છે માટે જૈન ધર્મ પામ્યા છે। તેા એના આદર કરજો અને એના ભેદાનુભેદને સમજી આત્મકલ્યાણના માર્ગે વલજો.

સામાયક શબ્દ જૈન સમાજમાં તેા એવો ઘરજતુ થઈ ગયો છે કે બાલ, યુવા, વૃદ્ધ ભલે સામાયક દરરોજ ન કરતાં હોય છતાં એ નામ અને તેની સામાન્ય ક્રિયાથી વાકેફ હોય છે. તેમાં કોઈ પોતે કરવાથી, કોઈ વડીલોને કરતા બેવાથી, કોઈ ઉપશ્રયે જવાથી અને કોઈ સામાન્ય સામાયકની ચોપડી ભણતા ભણતા હોય છે. તેમાં બોધતા ઉપકરણોને માટે પણ નવું બતાવવા જેવું નથી; માટે સામાયક માટે વધુ સમજાવવા જેવું રહેતું નથી.

સામાયકનો સામાન્ય અર્થ તેા સમન્નયાય અર્થાત્ સમતાની પ્રાપ્તિ. તે પ્રાપ્ત થયે સમાધિ આવે છે અને શાંતમય જીવન વ્યતીત થાય છે. તેથી શ્રાવક સમુદાયમાં સામાન્ય વર્ગ પણ તે કરવાથી આદરવાથી લાભનું કારણ સમજે છે. ભગવન્ત પરમાત્માએ સામાયકનાં બે ભેદ બતાવ્યા છે તેમાં પ્રથમ દરજ્જે સર્વવિરતિ સામા-

યક અને બીજે દરજ્જે દેશવિરતિ સામાયક બતાવ્યું. તેમાંથી સર્વ-વિરતિ સામાયક તો એવા આત્માઓને માટે હોય છે કે જેઓ સંસારથી વૈરાગ્ય પામ્યા છે. સંસારિક ભોગ ઉપભોગ સંસાર વધારનારા અને ભવબ્રમણ વધારવામાં સહાયક હોવાથી તેઓ પ્રતિ ઉઠાસીનભાવ થઈ જવાથી સંસાર વ્યવહાર ઘર વખાર ધન સમ્પત્તિ વાડી વજીરૂ મકાન મહેલ અને વૈભવના ભોગવિલાસના સાધનોને ઠેકર મારી સર્વવિરતિ સામાયક અંગીકાર કરે છે. તેઓ જાણતા હોય છે કે ભગવન્ત પરમાત્માનો જન્મ થયા પછી ઇન્દ્રમહારાજે કરેલા મહોત્સવનાં કારણે અને બીજાં પણ ઘણાં કારણોથી અતિશય આદિ પ્રસિદ્ધ હોવાથી જાણમાં હતું કે ભગવન્ત પરમાત્મા એ જ શરીરથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી નિર્વાણ પામશે. ભગવન્ત પોતે પણ જાણતા હતા કે મારે એ જ ભવે સિદ્ધ થવાનું છે છતાં રાજવૈભવ કુટુંબ પરિવાર દેવ જેવા સુખોનો ત્યાગ કરી મોક્ષમાર્ગમાં જવા માટે સર્વવિરતિ સામાયક અંગીકાર કરી સંસારી આત્માઓને તે વ્રતનો મહિમા બતાવી અનુકરણરૂપ થાય છે અને સંસાર-દશાનો ત્યાગ કરી વૈરાગ્ય માર્ગ સ્વીકારી અપ્રતિબંધ વિહાર વિચરતા થાય છે. આટલી હડીકત ધ્યાનમાં લેતાં સમજી શકાય છે કે ભગવન્ત પરમાત્મા ગર્ભાવસ્થાથીજ જ્ઞાનની માત્રા વિશેષ હોવા છતાં પોતે ત્રણ જ્ઞાનના ઘણી હોવા છતાં આત્મકલ્યાણ માટે સર્વવિરતિ સામાયકનો સ્વીકાર કરે છે તો અજ્ઞાની આત્માને આવી સામાયકની કેટલા દરજ્જે જરૂર છે તે સહેજે સમજી શકાય છે. જે સામાયકનો અંગીકાર કરવાથી મોક્ષ મહેલ છે તેજ સામાયક સંસારી આત્માઓને માટે પણ બતાવી ગયા. પોતાને માટે જુદી વ્યવસ્થા અને બીજાને માટે જુદી, આવો લેહભાવ ભગવન્તે રાખ્યો નથી. એ પ્રકારની સામાયક ઉચ્ચરવાનો પાઠ પોતાને માટે હતો તેજ જનતાને માટે બતાવ્યો કે અખંડ સુખના

સ્થાને હું જઈ ત્યાં તમારે માટે પણ આવવાની ઇચ્છા હોય તો એજ માર્ગ સ્વીકારવાથી આવી શકશો. જે પાઠ પ્રભુએ લખ્યો છે તે આપણા માટે પણ છે, એ બાબત વધુ આનંદ આપે તેવી છે અને આપણા ઉદ્ધાર માટે કેટલો વાતસલ્યભાવ હતો તે સહેજે જણાઈ આવે છે.

સર્વવિરતિ સામાયક લીધા પછી કરડી પરીક્ષા થાય છે. તેમાં ઉત્તીર્ણ થયાં તો પાર પામ્યા અને અનુત્તીર્ણ થયાં તો સંસાર વધી જાય છે. કેવલ વેષ લેવાથી સિદ્ધિ થતી નથી પણ સમ્પૂર્ણ-પણે પાલવાથી સિદ્ધિ થાય છે. ભગવન્ત પરમાત્માને પરિષદ પરિ-તાપ વેદના આદિએ સાધુ અવસ્થામાં પણ છોડ્યા નથી તો તેમની તુલનામાં માનવી તો કંઈ ગણત્રીમાં ગણાય ? પણ પરિષદ પરિ-તાપથી સમર્થ પુરુષો નાસીપાસ થતા નથી. એ વ્રત અર્થાત્ સર્વ-વિરતિ સામાયક લેતા પહેલાં તેમાં આવતા અંતરાયોના પાઠ ભણાવવામાં આવે છે. અને વ્રત લીધા પછી પણ જાણતા હોય છે કે પરિષદ ઉપસર્ગ તો પગલે પગલે આવવાનાં, તેમાં પણ ઉપસર્ગ પરિષદ બે પ્રકારના. એક તો સુખકર અર્થાત્ અનુકૂળ, અન્તે દુઃખકર અર્થાત્ પ્રતિકૂળ. બન્ને પ્રકારના પરિષદની સેના તો સામે આવી જીલી રહેશે અને માર્ગથી ચલિત કરવાના ઉપાયો ક્ષણે ક્ષણે થતા રહેશે. અનુકૂળ પ્રિયકર સાધન પણ પગલે પગલે તૈયાર હશે. પાણી માંગતાં દૂધ મળવાનું. સેવક જન ચરણમાં પડતા રહેશે અને તેમના દ્વારા દરેક પ્રકારની સુવિધા હાજર હશે, ભક્ત જન વચનને પ્રમાણુ ગણશે. આહાર માટે તો ચિંતા નથી આધાકર્મી માટે તો વિચાર કરવો પડશે. આવા સમયમાં લીધેલા વ્રતો-સર્વવિરતિ સામાયકને સંભાળી સોનાની જેમ કષ, તાંપ અને કસોટી ઉપરના ઘર્ષણની જેમ પોતે એ પસીસહ સાનુકૂળ સંજોગોની ભૂમિમાંથી અખંડ તિકલો સંસારને પોતાનો અખંડ

રંગ બતાવવો પડશે. આવા પાઠો દીક્ષા અર્થાત્ સર્વવિરતિ સામાયક ગ્રહણ કરવા પહેલાં જાણતા હોય છે અને તે પ્રમાણે જ પાલનારા સંસારથી પાર પામી જાય છે. ત્યારે જ તે ખેરના અંગારા માથા ઉપર મૂકતાં પણ ઘેર્યવાન રહ્યા હતા એવા મુનિરાજશ્રી ગજસુકુમાલજીની કથા તો સાંભળી હશે. અરે એએ શ્રીકૃષ્ણ મહારાજના નાનાભાઈ હતા-સર્વવિરતિ સામાયક લીધા પછી શ્વશાન ભૂમિમાં કાઢિસગ્ગ ધ્યાને જિભા હતા ત્યારે પૂર્વ-કર્મના સંયોગે પોતાનાં સસરાદ્વારા માથા ઉપર માટીની પાલ બાંધાઈ, ખેરના ઝગઝગતા અંગારા મુકાયા છતાં ધ્યાનથી ચલિત ન થતાં અંતકૃત કેવલી થયા. તેની કથા વિશેષ પ્રકારે અંતગડ-દશાસ્ત્રના નવમા અધ્યયનમાં મળી શકશે.

ચિલાતી પુત્રે તો હજુ વટાવી દીધી હતી. પોતે ચોરપટ્ટીના નાયક હતા તે સમયે પોતાની વિષયવાસના પૂરી કરવા સુસમા નામની કન્યાને ધાડ નાખી લઈ ગયા હતા. લઈ જતાં લોકો પાછળ દોડતાં માર્ગમાં જઈ પુત્ર્યા ત્યારે પોતાના સ્વાર્થને ભંગ થતો જાણી સુસમાનું માથું કાપી લોહી ખરડાયેલા હાથે ગાઢ જંગલમાં જઈ ચઢયા. ત્યાં એક મુનિરાજને ધ્યાનસ્થ જિભા જોઈ ક્રોધિત સ્વભાવે કહ્યું કે મને ધર્મ બતાવ. મુનિએ કાઢિસગ્ગ પારી, વિકરાળ રૂપ જોઈ આકાશમાર્ગે જિહી જતાં કહ્યું કે (૧) ઉપશમ (૨) સંવર (૩) વિવેક બોલતાં વિદાય થયાં. ચિલાતી સાંભલીને મુનિ જિભા હતા તેજ સ્થાને સ્થિર થઈ વિચાર કરે છે પણ ભાવાર્થ સમજતો નથી. આખરે એક લય લાગી. ઉપશમ, સંવર, વિવેક સમજાયા અને ખરડાયેલા હાથે અઢી રાત્રિ દિવસ ત્યાં ધ્યાનસ્થ જિભા રહ્યા. લોહીની ગંધથી કીડીઓ લાગી, શરીરે છિદ્ર પડ્યા છતાં ધ્યાનને ન છોડતાં અડગપણે જિભા રહ્યા. ભાવના વધતી ગઈ અને આયુષ્ય પૂર્ણ થયે દેવલોકનાં સુખ પામ્યા. તેઓની સમ્પૂર્ણ કથા જ્ઞાતાસ્ત્રના અઠારમાં અધ્યયનમાં છે.

ઢંઢણ મુનિની તો વાતજ ન્યારી છે. તેઓ ધીકૃષ્ણ મહારાજના પુત્ર હતા. વૈરાગ્ય પામી સર્વવિરતિ સામાયક અંગીકાર કર્યા પછી અભિચ્છદ લીધો કે મારા પ્રભાવે આહાર મલે તો લેવો. માસોપવાસી તેઓ એકદા પાત્રમાં પોતાના પ્રભાવે આહાર આવેલો જાણી ભગવન્ત શ્રી નેમિનાથ પાસે આવી પૂછતાં શ્રી કૃષ્ણમહારાજના પ્રભાવે મલ્યો જાણી તરત પરઠવવા નિકલ્યા, ત્યાં પરઠવતાં ભાવના વધી. શુષ્ક પરિણામની ધારા વધતી ગઈ અને તે જ ઠેકાણે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. તેઓની સંપૂર્ણ વિગત આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુક્તિમાં મળી શકશે.

મેતાર્ય મુનિની વાત તો ઘણી વખત સાંભળી હશે. માસખ-મણને પારણે આહાર માટે ફરતાં જ્યારે સોનીને ઘેર આવ્યા તે સમયે વિનય સાથે સત્કારતાં મેદક વહેરી પાછા ફરે છે તે સમયે સોનીએ ઘડેલા સોનાના જવ અદ્રશ્ય થતાં સોનીનો વહેમ મુનિ ઉપર થતાં તપાવ્યા અને કાચા ચામડાની વાધરી માથા ઉપર લપેટી તડકે ઉભા રાખતાં અપાર વેદનાના કારણે પરિષદ સહન કરવા છતાં સમભાવે રહી આત્મપરિણુતિ થો ન ડગ્યા અને કેવલ જ્ઞાન પામી સિદ્ધ અવસ્થાએ પહોંચ્યા. તે પછી સોનાના જવ કૌંચ પક્ષીની રિષ્ટમાંથી નિકલતાં સોનીને પશ્ચાત્તાપ થયો અને શ્રેણિક મહારાજનાં ભયને કારણે સોની પણ સર્વવિરતિ સામાયિક અંગીકાર કરી આત્મસાધનામાં તત્પર થયો પણ પોતાનાં જ્યાવની ખાતર મેતાર્ય મુનિએ કૌંચ પક્ષીને સોનીના જવ ચરતો જોવા છતાં પણ તેની પ્રાણરક્ષા અર્થે તેનું નામ જતાવ્યું નથી. તેમની કથા આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુક્તિમાં મળી શકશે.

સુકેશલ મુનિની વાત કદાચ ન સાંભળી હોય. એમણે તો સર્વ-વિરતિ સામાયક અંગીકાર કર્યા પછી પોતાની માતાનો જીવ જે સિંહણનાં ભવમાં હતો તે દ્વારા પોતાના શરીરને ચીરતાં પણ

સમતાભાવને છોડ્યો નથી અને કેવલજ્ઞાન પામ્યા. તેઓની કથા વિસ્તારથી જ્ઞાતાસૂત્રમાં મળી શકશે.

આવા ઘણાં ઉદાહરણો મળી શકે છે પણ આપણે તો ખાસ એ જોવાનું છે કે આવી સામાયકમાં જીવલેણ પરિષદો આવવા છતાં જે આત્માઓ અડગ રહી આત્મકલ્યાણ કરી ગયા છે તેઓની સ્થિરતા જાણી આપણે અનુમોદન કરવાનું અને પ્રથમ પ્રકારની સામાયક જે શ્રી ભગવન્ત પરમાત્માએ શ્રદ્ધા કરી હતી તેમને અનુસરી પાછલથી અનુયાયીઓએ તેમનાં કથનને માન આપી સર્વવિરતિ સામાયક લીધું તેમાંથી ઉપર બતાવેલ મહાત્માઓ કેટલે દરજ્જે જીવલેણ ઉપસર્ગો આવ્યા છે અને તે ઉપસર્ગોને ભોગવતાં કેટલા સ્થિર ભાવે રહ્યા છે એજ તત્ત્વ આપણે જાણવા જેવું અને અંગીકાર કરવા જેવું છે. આવી રીતે સર્વવિરતિ સામાયકની કથા નહીં, વિગત નહીં, વિવેચન નહીં પણ સામાન્ય જાણુકારી માટે એ અક્ષર લખાય છે.

દેશવિરતિ સામાયક

ખીજા ભેદે દેશવિરતિ સામાયકમાં શ્રાવકનો નાંખર આવે છે. આમાં પણ સર્વવિરતિ સામાયકમાં આવતી કરદી કસોટી થતી રહે તો આપણી શું દશા થાય ? સામાન્ય ચોવીસ કલાકમાં પોણા કલાક લગભગ સામાયકમાં બેસવાનું હોય છે તેમાં પણ આલસ્ય, નિદ્રા અને ખીજા અંતરાયો આવી જાય છે. અને તેમાં પણ ચોવીસ કલાકમાં પોણા કલાક જેટલી પુરસદ સામાયક કરવા માટે ન મલતી હોય-કદાચ એવા માણસો માટે સર્વવિરતિ સામાયકમાં થાય છે. તેવી કસો મુકાય અને પરિષદના તાપમાં તપાવાય તો સામાયક શબ્દનો ઉચ્ચાર કરતાં પણ લય લાગ્યા વગર નહીં રહે. ભગવન્ત પરમાત્મા આપણાં સ્વભાવો, આપણી દશા જાણતા હતા. આપણો ઉદ્ધાર થાય એ ભાવના પણ તીવ્ર

હતી માટે આપણને એટલા લાડકવાયા ગણ્યા છે કે આપણે ધીમે ધીમે કરતાં કરતાં જિંયા આવીએ તો પણ સ્વીકાર થાય. જ્યારે દેશવિરતિ આપણે ગ્રહણ કર્યું હોય તો આપણું સ્થાન પાંચમે ગુણઠાણે ગણાય છે.

ત્યારે સર્વવિરતિવાલાનું છકું ગુણઠાણે હોય છે. આપણું પાંચમું ગુણઠાણું તો ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતું રહે અને આગલના પગથિયે ચઢવાની ભાવના થતી રહે તે માટે આપણને ઘણા પ્રકારના યોગો બતાવવામાં આવ્યા છે. જેની જેવી ભાવના હોય તેવા યોગો સ્વીકારી અતે દેશવિરતિમાં આવી જાય. આવી યોજના આપણે માટે નિર્માણ કરેલી છે, અને લલચાવ્યા પણ છે કે થોડું કરો પણ જેવી રીતે એક રાજા પોતાના દેશ ઉપર રાજ્ય કરતો હોય તે દેશ ઉપર કોઈક ઘડો માટે રાજા તરોકે સ્થાપન કરે અને તે સમજીએ બુદ્ધિમાન હોય તો ઘડીકના રાજમાં તો જિંદગીનો લહાવો લઈ નિહાલ થઈ શકે. અનઘડ અને અણસમજી નિર્બુદ્ધિ હોય તો શું કરું? કેમ કરું? હવે શું થશે? વિચારમાં રહેતાં ઘડી પૂરી થાય છે અને અસલ રાજા આવીને જિભો રહે છે, ત્યારે ખાલી હાથે ઘેર જતાં પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એવી દશા આવતાં સાવધાન રહેવા ભગવંતે સૂત્ર સંભલાવી દીધું કે જેવી રીતે ઘડીક માટે નિમાયેલ રાજા પણ રાજા જેવો જ હોય છે તે પ્રમાણે દેશવિરતિ સામાયક અંગીકાર કરતાં પણ તમે “સમજો હવ સાવજો હવહ જમ્હા” અર્થાત્ સામાયક લીધેલા કાલમાં શ્રાવક સાધુ જેવો જ હોય છે. એ પદ કંઈ ઓછું નથી. ભગવંત સર્વવિરતિ સામાયકના કારણે શ્રમણ ભગવંત તરોકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યા અને તેવુંજ પદ આપણને માટે પણ કહી પદસ્થ કરવામાં આવે છે એ કદર કંઈ ઓછી ન કરી. ભગવંતે આપણા ઉદ્ધાર માટે પોતામાં ભેળવવા એ યુક્તિ અનુપમ કાઢી છે. અને પોતે જે અંગીકાર કર્યું છે તેમાં આવવા માટે એક અખંડ પગથિયું

ખતાવી સીધો સરલ માર્ગ સમજાવ્યો છે. આખા દિવસમાં પોણા કલાક એ માર્ગમાં રહેશે તો દેશના રાજાની જગ્યા ઘડીક માટે નિભાએલા રાજાની જેમ બુદ્ધિમાન હશે તો દરિદ્રતા ચાલી જશે અને અભ્યાસ વધારતાં ઉત્તરોત્તર ગુણઠાણે ચઢતાં રહેશે. તે પછી ભગવન્તની અવસ્થા સુધી પહોંચતાં શું વાર લાગશે ?

આપણને જેટલું સમજાવ્યું અને ખતાવ્યું તેમા આપણે ભૂલ-થાય ખાતા ગયા. એક સમય આવેો હતો કે એ સામાયક વ્રતની મહિમા બહુ ચઢેલી હતી. દાખલા તરીકે ભાઈ પુણીયાની વાત યાદ કરો. શાસ્ત્રો શ્રવણ કરતાં સાંભલી હશે. ભાઈ પુણીયાજી દરદોજ સામાયક કરનારાં. તેમની એક સામાયકની કીમત કેવળીના મુખે ન કહોવાણી ત્યારે તેમની સામાયકોમાં કેટલી શુષ્ક અને પવિત્રતા સમાયેલી હશે. ભાઈ પુણીયાને આત્મવિશ્વાસ ધ્યેયપરિણતિ કેટલા દરજ્જે વધેલા હશે તેનું અનુમાન આપણે કરી શકતા નથી. એ તો આપણે જાણીએ છીએ કે શ્રાવકના બાર વ્રતમાં નવમે પદે સામાયક વ્રત આવે છે. તે માટે અર્થાત્ સામાયક કરવા માટે કોઈ સમય નિર્ણયિત નથી. ગમે ત્યારે જે વખતે વીર્યોદ્ધાસ થાય, ભાવના વધે તે સમયે દિવસે કે રાત્રે કોઈ પણ સમયે કરી શકાય છે. શ્રાવકના બીજા વ્રતોમાં સમયનો નિર્દેશ હોય છે. નોકારસી, પોરસી, પુરિમદ્દુ, અવદ્દુ, ઉપવાસ આદિ અને જનપૂજા પ્રતિક્રમણ પૌષ્ઠને માટે કાલમર્યાદા ખતાવવામાં આવી છે. પરન્તુ સામાયક તો જ્યારે ભાવના જાગ્રત થાય તે સમયે કરી શકાય છે. ભગવન્ત પરમાત્માએ સામાયક રત્ન તો એવા પ્રકારનું ખતાવ્યું છે કે જેના અંગીકારથી દૃઢ્યમાં રહેલા તમતિભિરમાં પણ પ્રકાશ થઈ જાય છે. અન્ય જેટલી પ્રકારના પચ્ચખાણ છે તેમાં ત્યાગ અને મૂર્છાનો ભાવ ખતાવવામાં આવ્યો છે, અને સામાયકના પચ્ચખાણમાં તો સાવધ-યોગનો ત્યાગ ખતાવવામાં આવ્યો છે, અને પડિઝ્ઝમામિ, નિંદામિ,

ગરિહામિ અને અપ્પાણું વેસરામિ, દ્વારા અનુપમ ગતિ બતાવવામાં આવી છે. તેના ભેદને બરાબર સમજવામાં આવ્યા હોય તો આત્મજયતિની વૃદ્ધિ થતી રહે છે. તે વિષયને સમજાવતાં કહ્યું છે કે પૂર્વે કરેલા પાપાચરણ કરી સાવધ કાર્યો માટે પશ્ચાત્તાપ અને નિંદા, અને તે કર્યા પછી ફરી તે પ્રકારનાં જ કાર્યો સામે આવ્યા હોય તો તે પ્રતિ ઘૂણા અને ભવિષ્યમાં એવાં કાંટાવાલા માર્ગોમાં ન જવા માટે પ્રતિજ્ઞા એ પ્રમાણે ચારે બાજનો ઉત્તરોત્તર વધતી રહે તો વીજદીવેગે આત્મજયગતિ થતી રહેશે.

ભગવંત પરમાત્માએ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રની આરાધના માટે ઘણા યોગો બતાવ્યા છે. તેમાં એક સામાયક યોગ ઉત્તમોત્તમ બતાવવામાં આવ્યો છે. તે એકને સાધવાથી સઘળાં સિદ્ધ થઈ શકે છે અને એ જ મંતવ્યને દષ્ટિગત રાખી શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજે પોતાનાં બનાવેલા છેંતાલીસમાં પદમાં કહી દીધું છે કે—

નાગો કાઢલે તાઢલે દુશ્મન,
લાગે કાચી ફોય ઘડો રી ॥

ભાવાર્થ—મન વચન કાયાના યોગની એકાગ્રતા કરીને આઠ કર્મને બાણી લે. રાગ દ્વેષ કષાયની ગતિ અને બલને સમજી તારા આત્મા માટે વૈરીનું કામ કરનારા શત્રુઓને ઓલખ અને તે પછી નાગી કહેતાં જ્ઞાનરૂપ તલવાર હાથમાં લઈ તેના આધારે પ્રવૃત્તિ કર-તો પછી તેને સિધ્ધિ મેલવતા વધુ વાર નહિ લાગે. સામાયકના કાચી બે ઘડીનાં કાળમાં જ કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકશે.

સામાયક માટે મહાત્મા આનન્દધનજી મહારાજનો કેટલો સારો અને અનુપમ અભિપ્રાય છે. સામાયક કહો કે સમતા. શાંતિ સમાધિ સમકિત સુવિહિતતા સમાનતા સમજાવતા એ બધા સામાયકના પર્યાયવાચક શબ્દો છે. જ્યાં જેવો પ્રસંગ હોય

ત્યાં તેવું કહી શકાય. એ શબ્દો અને તેની વ્યાખ્યા વધારે જોવા ઇચ્છા હોય તો આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુકિતમાં ગાથા ૧૦૩૩ થી જાણી લેવું, અને એ જ સૂત્રની ગાથા ૧૦૩૨ દ્વારા એ બતાવ્યું છે કે રાગ દ્વેષનો ત્યાગ કરી સમભાવે મધ્યસ્થતાપૂર્વક રહેવું, વર્તવું અને આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ તરિકે જોવાનું નામ પણ સામાયિક છે માટે સામાયિક ઉપર પ્રેમ થતાં, તેનો આદરતાં કરતાં અને તથાગ્ને સમજતાં સમકિતની શુદ્ધિ થાય છે.

સમજી શક્યા હશે કે પડિક્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે અને અપાણું વોસરામિથી ચારિત્ર નિર્મલ થાય છે, ચારિત્ર નિર્મલ થવાથી પ્રકૃતિ, આચાર-વિચાર, વર્તન સુધરે છે અને વારંવાર કરવાથી ઉમંગપૂર્વક ઉત્સાહ સાથે કરવાથી વીર્યોલ્લાસ હોય છે. અને સાથે તપની આરાધના પણ સ્વાભાવિક થઈ જાય છે,

સામાયક કરવાની પ્રથા જે વર્તમાન કાલમાં ચાલુ છે તે વન્દનીય અને આદરણીય છે પરંતુ બહુ સુધારણા માગે છે. વર્તમાન કાલનાં ઉપાસકોએ સામાયક જેવા અમૂલ્ય રત્નની કીમત જાણવા માટે ખુદિચાતુર્યતાનો ઉપયોગ કરવામાં બેદરકારી સેવી છે. જેન કૈન પ્રકારેણ સામાયક સામાયક કરી લેવાનું એક જ ધ્યેય રાખ્યું-પરિણામે જેટલું કાર્ય કરવામાં લક્ષ્ય અપાય છે તેના પ્રમાણમાં તેની સિદ્ધિ તરફ અપાતું નથી. એ કારણથી જ સામાયક કરનારાઓ સામાયક ઉચ્ચરી, માલા ફેરવી કે પુસ્તકનું વાંચન કરી અથવા ધર્મચર્યા કે વ્યાખ્યાન સાંભળી સામાયકનો સમય પૂરો કરે છે. ઘણા ભાઈઓ બાઈઓ વાતોના સપાટા કે ઘડીના મિનીટો ગણવામાં કે ખરતી રેતી જોવામાં વારંવાર ઉપયોગ આપતા રહે છે. એ પ્રકારની ક્રિયાઓ પણ સંવર ઉત્પન્ન કરે છે પણ આત્મજાગૃતિ માટે ચિંતવના કરવાનો અવકાશ

રહેતો નથી, પડિષ્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ અને અપ્પણ્ણં વે-
સરામિ જેવી પ્રતિજ્ઞાને પૂર્ણ કરવાનો સમય હાથમાં આવતો
નથી અને ન આવે તો આત્મજાગૃતિ માટે માર્ગ મોકલો ન થઈ
શકે, માટે આત્મજાગૃતિ માટે સામાયક કરવાની ધારણાવાલા પુરુ-
ષોને માટે તો જ્યાંથી હઠયા હતા ત્યાંજ ઉભા હોય તેમ અનુમાન
થાય છે. એમાં વિચાર કરીએ તો વર્તમાન કાલમાં સામાયકાદિક
ક્રિયાના પાઠો ગોખણપટ્ટી જેવાં જ ભણાવવામાં આવતા હોવાથી.
ક્રિયાત્મક વિધાનો યથેચ્છત જાણી શકાતા નથી. ધાર્મિક સંસ્થા-
ઓમાં સામાયક દરરોજ કરાવવાના નિયમો હોય છે અને
ફરજીઆત કરવું પડે છે, પણ મરજીયાત વગર મળ આવતી
નથી. હા, આટલું માનવું પડશે કે ફરજીયાતમાંથી પણ મરજીયાત
આવી શકે પણ ક્યારે કે સામાયકના યથાર્થ સૂત્રો ક્રિયા અને
તેનાથી પ્રાપ્ત થતાં અનુપમ લાભોનું જ્ઞાન આપવામાં આવતો
હોય ત્યારે. અને ભણનારાઓ એમ સમજી લે કે પોતાનો પાઠ
યાદ કરવાની રીતે જ સામાયક પણ દરરોજની ક્રિયા છે. ચાલો,
પોણું કલાક બેસીને એ પણ પૂરું કરીએ તો જીવનમાં એ જ
ભાવના ધર કરી લે છે અને સામાયક ઉપર પ્રેમ જોઈએ તે
પ્રમાણમાં કાયમ રહી શકતો નથી. આપણે વિચાર કરીએ. કે
ખાલપણથી સામાયક કરવા લાગ્યા અને સારા સંસ્કાર વીસે તીસે
અને છેવટ સાઠ સુધી વૃદ્ધાવસ્થામાં આવતા સુધી પણ કરતા
રહ્યા અને સામાયકના બત્રીસ દોષો જન્મ સુધી પણ ન જાણ્યા
અને જેવી રીતે બાલ્યાવસ્થામાં કરતા હતા તે જ ગતિએ કરતા
રહી કોઈ પ્રકારે આગલ વધવા ગતિમાન ન થવાય તો સમજી
લેજો કે કાયકલેશ જેવી અવસ્થા ગણુશે માટે ઉત્તરોત્તર ચઢતી
થાય તેવા પ્રયત્નો અને જાણકારી મેલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેની સામાયક ભલે સર્વવિરતિ હોય કે
દેશવિરતિ હોય પણ સમ્યગ્ જ્ઞાન વગરની છે તો લાભ આપ-

નારી ન થાય. ક્રિયા અનુષ્ઠાન તો પાકે પાયે ઠોસ સમ્યગ્ જ્ઞાન-દષ્ટિથી જ હોવા જોઈએ, આડમ્બર એમાં કામ નહીં આવે. ચાલે છે તેમ ચાલવા દેવું એમ કહેનારા પણ ઘણાં મલશે. તેવાઓને વધુ જાણવા માટે પંચમઅંગ ભગવતી સૂત્રમાં અને આવશ્યક સૂત્રની નિર્ચુકિત ગાથા ૭૯૬ માં કહ્યું છે તે સમજી લેવું જોઈએ.

સૂત્રકાર મહારાજએ કહ્યું છે કે સામાયક ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) શ્રુત સામાયક. (૨) સમકિત સામાયક. (૩) દેશવિરતિ સામાયક અને (૪) સર્વવિરતિ સામાયક. એમાં પહેલા નમ્બરનું જે શ્રુત સામાયક છે તે તો ભવ્ય મિથ્યાત્વી આત્માને ઉદય-માં આવે છે અને અભવ્ય આત્માને પણ દ્રવ્યથી શ્રુતનો લાભ થાય છે તે પણ કૃત પાઠરૂપે. એ પ્રકારે સામાયક કરનારાઓનો સમકિત દીપક રૂપે હોય છે તેનું સ્થાન પ્રથમ ગુણઠાણે હોય છે. કારણ દીપક બીજાને અજવાળું બતાવનાર હોય છે પણ તેની નીચે અંધારું રહે છે, તે રીતે અભવિ જીવ જિનભગવાનકથિત પ્ર-પણા કરતો હોય છે, બીજાઓને ઉત્તમ માર્ગ બતાવનાર હોય, ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવે પણ પોતે અંધારામાં જ ગોતા ખાતા રહે છે પણ અંદરખાને તેવાઓને શ્રદ્ધા હોતી નથી. લોકેષણા ખાતર તેમની ક્રિયાઓ હોવાથી એવા જીવો પ્રથમ ગુણઠાણે હોય છે.

બીજી સમકિત સામાયક અથવા દર્શન સામાયક એ તો સમ્યગ્દષ્ટિ ચોથા ગુણઠાણાવાલાને ઉદયમાં આવે છે અને બાર વ્રત ઉચ્ચરનાર દેશવિરતિ ગ્રહણ કરનાર પાંચમે ગુણઠાણે હોય છે. ચોથી સર્વવિરતિ સામાયક જે મુનિમહારાજને હોય છે તેઓ છઠ્ઠે અને વધી જાય તો સાતમે ગુણઠાણે આવ્યા ગણાય છે. એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની સામાયકમાંથી ચાલે તેમ ચાલવા દો કહેનારા જે શ્રુત સામાયકમાં જ મહાક્ષતા હોય તો પ્રથમ ગુણઠાણે ઊભા જાણવા એ પ્રમાણે સૂત્રકાર મહારાજ કહી ગયા છે.

જે પુરૂષોને સંસારદથાનું જ્ઞાન હોય છે તેઓ પોતાને ઉચ્ચ ગતિએ લઈ જવાનાં પ્રયત્નો કર્યા કરે છે. તેઓનાં કામો લોકૈષણને માટે હોતા નથી પણ પોતાના આત્મહિતાર્થે તેમની ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ હોય છે. અને જે પુરૂષોને નિત્ય પ્રતિ વ્યાખ્યાન સાંભ-લતાં કે ધર્મરાગી ગણાતાં અથવા અગ્રગણ્ય કે દેરાસર સંઘ-સંસ્થાના ઉપરી અધિકારીના હોદ્દે ગણાતાં તેઓને સામાયક જેવા રત્ન ઉપર પ્રેમ ન હોય તો તેમના કાર્યો બાહ્ય દેખાવરૂપે જાણવા અને સામાન્ય વર્ગ કે ખોઠવાલું શિક્ષણ અથવા અધૂરું જ્ઞાન મેળવી પોતે સમજીની કક્ષામાં પોતાને ગણતા હોય તેવાઓ સામાયક જેવા રત્નનો સ્વીકાર ન કરી શકે તો સમજી લેજો કે તેમની સંસાર દશા અતિ કારમી છે.

સંસારી આત્માઓના ભેદ બતાવતાં કહ્યું છે. એક તો સઘન રાત્રી જેવા હોય છે. તેની સમજ આ પ્રમાણે બતાવે છે કે ઘન કહે છે મેઘની ઘનઘોર ઘટાને-તેવી ઘટાઓ જેવી અમાસની રાત્રીમાં આવે ગાઢ અધારપટ હોય છે કે કંઈ પણ દેખાતું નથી. તદનુસાર આત્માને ગાઢ મિથ્યાત્વના ઉદયે તીવ્ર મોહનીની પ્રબલ-તાના કારણે કોઈ પણ પ્રકારનું હિત અહિત, સત્યાસત્ય અને કૃત્ય-અકૃત્યની સૂઝ પડતી નથી તેથી જ આવી પ્રકૃતિના આત્માઓ પ્રથમ ગુણઠાણી, લવાભિનંદી અને મિથ્યાત્વદષ્ટિવાલા હોય છે. તે કારણથી જ સાંભલી, સમજી લોકવ્યવહારે પ્રશંસા કરી કહે છે કે વસ્તુ બધી સત્ય પણ સમય મલતો નથી એમ કહી પોતે મોટામાં ખપતા રહે છે પણ તેવા જીવોને ક્રિયારૂચી-પ્રેમ કે શ્રદ્ધા હોતી નથી.

બીજા ભેદે આત્મા અઘનરાત્રિ સમાન કહ્યા છે તે સમજાવતાં કહે છે કે-જેવી રીતે મેઘની ઘટા રહિત વાદળાઓ હોય તે રાત્રીમાં ઘટ આદિ વસ્તુ જોઈ શકાય છે. તે અનુસાર આત્માને મિથ્યાત્વની

થોડી મંદતાના કારણે મોહાદિકનો કિંચિત્ ક્ષયોપશમ હોવાથી માનવી ધર્મમાર્ગમાં આવી જાય છે. તેને સ્વાભાવિક પ્રેમ થયા કરે છે તેવા જીવોને માર્ગોનુસારી આત્મા કહેવામાં આવ્યા છે. જેઓને અઘન રાત્રીની ઉપમા આપવામાં આવી છે.

ત્રીજા પ્રકારે સઘન દિવસ જેવા બતાવ્યા કે સૂર્યનો ઉદય હોવા છતાં વાદલાઓનાં આચ્છાદિત થવાથી દેખાવમાં ફરક પડી જાય છે પણ રાત્રિના સમયથી કે સઘન-ધનરાત્રિથી તો રાત્રિની અપેક્ષા વસ્તુ ઘણી સ્પષ્ટ દેખાય છે. તદનુસાર મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમના કારણે આત્મા સમ્યગ્દર્શિ થઈ જાય છે અને તે પ્રયત્નશીલ થતાં અનુક્રમે ચોથા ગુણઠાણથી અર્થાત્ શ્રાવકના સ્થાનથી વધતો વધતો અનુક્રમે બારમા ગુણઠાણ સુધી જઈ શકે છે.

ચોથા પ્રકારે અઘન દિવસ સમાન બતાવતાં કહ્યું છે કે વાદલા રહિત આકાશ હોય અને સૂર્ય પૂર્ણ પ્રકાશમાન હોય. નિર્મલતા દેખાતી હોય. રજરહિત દેખાવ હોય, આવા સમયે વસ્તુ સમ્પૂર્ણ દેખાય છે અને આવી અવસ્થાએ તો આઠ કર્મોનો ક્ષય કરવામાં પરિશ્રમ સેવનારા કેવલજ્ઞાની ભગવન્ત હોય છે જેઓ પૂર્ણ પ્રકાશી કહેવાય છે.

એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનાં આત્માઓમાંથી જો પ્રથમ પ્રકારનાં પગથિયા ઉપર ઉભા રહેશે તો તેઓને વીતરાગ ભગવન્તનાં બતાવેલા માર્ગ પર પ્રેમ કઈ રીતે આવી શકે? જ્યાં ભવાભિનંદીનું જ આલેખ હોય તેવા જીવો કઈ રીતે સુધરી શકે? સુધરનારાઓ તેજ હોય કે જેઓ પુફ્ફલાનંદી ચોથા-પાંચમા ગુણઠાણે આવી ગયા હોય. અથવા આત્માનંદી કે જેઓ-છઠ્ઠે સાતમે ગુણઠાણે આવી ગયા હોય. પણ પ્રથમ પગથિયે ઉભા રહેનારા ભવાભિનંદીને તો ધર્મ ઉપર પ્રેમ થવો હુકમ છે, માટે ભવભીરૂ આત્માઓએ તો પોતાના કલ્યાણાર્થે આત્મગુણ-આત્મસાધન બાળી લક્ષ આપણું જોઈએ.

સામાયકમાં કાયોત્સર્ગ

જૈન ધર્મમાં ખતાવેલી ક્રિયાઓમાં લાગ્યેજ એવી ક્રિયા હોય કે જેમાં ઓછાવત્તા અશે કાયોત્સર્ગ ન સ્વીકારવામાં આવ્યો. હોય તેવી રીતે ઐ વગર કોઈ મંત્ર ન હોય તે પ્રમાણે કાઉસગ્ગ વગર કોઈ ક્રિયા ન જ હોય. તેમાં ખાસ હેતુ એ હોય છે કે પ્રત્યેક ક્રિયામાં મન વચન કાયાનાં યોગોની એકાગ્રતા મુખ્ય માનવામાં આવી છે અને ધર્મધ્યાન કે શુક્લધ્યાન મુખી તેની જરૂર હોય છે. તેથી શરીર પરથી મમતાનો ત્યાગ કરી ઉત્સર્ગ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે કાયોત્સર્ગ ક્રિયાઓમાં જીવનરૂપ હોય છે. કાઉસગ્ગ કરવાથી સમાધિ આવે છે, બાહ્ય ઉપસર્ગ આવ્યા હોય તો તે લોગવવા માટે સહનશીલતા આવે છે. સુખદુઃખમાં સમાનભાવે લોગવવાનો ગુણ પ્રગટ થાય છે. એકનિષ્ઠાથી રહેવાની આવડત થાય છે. આત્મપરિણતિ સમાન ભાવે રહેવાનો પાઠ કાઉસગ્ગથી જ મલે છે. ત્રણે યોગોને એક સૂત્રમાં રાખવા માટે કાઉસગ્ગ અમૂલ્ય સાધન છે, માટે કાઉસગ્ગ કરવા સારી રીતે શીખી લેવું જોઈએ. કાઉસગ્ગનો અભ્યાસ કરતાં પહેલાં કાઉસગ્ગમાં કેટલા દોષો લાગવા યોગ્ય હોય છે તે જાણી લેવું આવશ્યકીય છે. દોષોની વિગતને મુખપાઠ કરી લેવી તેથી પ્રત્યેક ક્રિયામાં દોષોથી બચી શકાય. કિતાબી જ્ઞાન હશે તો તે ક્રિયાત્મક ન હોવાથી તાત્કાલિક કામ નહીં આવે તેથી દોષોની વિગતને સારી રીતે સમજી લેવી. અને જ્યારે ક્રિયાઓ ખતમ થઈ જાય ત્યારે વિચાર કરી લેશો કે આજની ક્રિયા દોષ રહિત થઈ છે કે નહીં? આવી રીતે દરેક ક્રિયા કર્યા પછી વિચારતા રહેશો તો કોઈ દિવસે તે માર્ગ મક્કી જશે કે જેની શોધમાં લાગેલા છો.

કાઉસગ્ગથી બાહ્ય અને આંતરિક બન્ને પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે. આત્મશક્તિનો વિકાસ થાય છે અને તે કરવાથી જડતા દૂર

થાય છે. નિર્બુદ્ધિ બુદ્ધિમાન થાય છે. વાયપ્રકૃતિ વધેલી હોય તો તેની વિષમતાથી મુક્ત થવાય છે. અંદબુદ્ધિ હોય તો વિચારવાન થાય છે અને ભાવનાશુદ્ધિ થતી રહે છે. વિચારરૂપ શક્તિ વધે છે તેથી જ તો ભગવન્તે 'પરમાત્માનું' જીવનચરિત્ર વર્ણન કલ્પસૂત્રમાં આવે છે તેમાંથી જાણી શકાય છે. ભગવન્તે તપસ્યા કરતા હતા ત્યારે ધ્યાનસ્થ થઈ જતા અને સ્થળે સ્થળે કાઉસગ્ગ ધ્યાને સ્થિત રહેવાના દાખલા મળે છે, તેથી કાઉસગ્ગની ક્રિયાને ઘણાં પ્રેમથી કરવી ઘટે અને તેના ભેદાભેદને ગુરુગમથી જાણી લેવા જોઈએ. વધુમાં વિશેષ જાણવાની ઈચ્છા હોય તો આવશ્યક સૂત્રની નિર્બુદ્ધિમાં ગાથા ૧૫૪૬ જાણી લેવું. તદ્દપરાંત ઘણાં સૂત્રો-પ્રકીર્ણ ગ્રંથોમાં તે બાબતનું વિવેચન છે.

કાઉસગ્ગમાં શાંતિ સમાધિ સમાનતા એકાગ્રતા ન આવી હોય તો આરાધના પણ અધૂરી સમજી લેવી. સમતાવંત આવે તો ગુણગ્રાહ્યતા પણ ન આવી શકે માટે કાઉસગ્ગ ક્રિયામાં વિશેષ પ્રકારે સાવધાન રહેવું જોઈએ. પોતાના કર્મ પાતકા કરવા સ્વગુણપર્યાયમાં આવવું હોય તો ઉત્સર્ગ સ્થિતિએ પહોંચવા માટે કાઉસગ્ગ અર્તિ પ્રેમ સહિત કરતા રહેજો.

કાઉસગ્ગ કરવા પહેલાં અરિહન્તયેઈઆણું સૂત્રમાં જે પાઠ બોલાય છે તેને સ્મરણ રાખી આગલ વધજો. શું કહ્યું છે ?

સદ્ધાપ મેહાપ ચિર્ષિષ ધારણાપ

ઝણુપ્પેહાપ વહુમાણીપ ઠામિ કાઉસગ્ગં ॥

ભાવાર્થ-સમજી લેજો શું કહ્યું છે કે હું કાઉસગ્ગ વધતી શ્રદ્ધાથી બુદ્ધિથી ધૃતિથી વિશેષ પ્રીતિ-સ્મૃતિ સહિત અનુપ્રેક્ષા-અર્થાત્ વિશેષ પ્રકારથી તત્ત્વ ચિંતન સહિત કરીશ. એ પ્રમાણે બોલ્યા પછી કેઈ દિવસ નિરાંતે વિચાર કરજો કે જે પ્રમાણે કાઉસગ્ગ કરતાં પહેલાં બોલી જાયો છો તે પ્રમાણે ઓછેવત્તે અંશે ગુણવાન થયા છો કે નહીં ? અદ્ધા, બુદ્ધિ, પ્રીતિ, સ્મૃતિ,

તત્ત્વ ચિંતવન સહિત વધતી શ્રદ્ધા સાથે કાઉસગ્ગ કરવાની વાત ગુરુસાક્ષીએ કહીને તેનું પાલન બરાબર કરો છો કે નહીં? એનો વિચાર નિરાંતે કરજો.

સામાયકમાં દાષ્ટિસ્થિરતા.

કાઉસગ્ગ-ધ્યાનમાં દૃષ્ટિસ્થિરતા પણ ધ્યાન માટે ખાસ અંગ માનવામાં આવે છે. આંખ અને નાક ધ્યાન કરવામાં સહાયક બને છે. ખાસ કરીને તો શરીરમાં દશ સ્થાન ધ્યાન માટે વર્ણવવામાં આવ્યા છે. તે માટે કહ્યું છે કે—

નેત્રદ્વયે શ્રવણયુગલે, નાસિકાગ્રે લલાટે,
વક્રે નાભૌ શિરસિ હૃદયે, તાલુનિ મુયુગાન્તે ।
ધ્યાનસ્થાનામ્યમત્તમતિભિઃ કીર્તિતામ્યત્ર દેહે,
તેસ્વેકસ્મિન્ વિગતવિષયં, ચિત્તમાલંબનોયમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—નિર્મલ મનવાલા મનુષ્યને ધ્યાન માટે પોતાના શરીરમાં બન્ને નેત્ર, બન્ને કાન, નાસિકા, લલાટ, મુખ, નાભિ, મસ્તક, હૃદય, તાલુ અને બન્ને બ્રહ્મીનો મધ્યભાગ એ દશ સ્થાનો બતાવવામાં આવ્યા છે; માટે પોતાની કાય-શક્તિ પ્રમાણે દશેમાંથી એક સ્થાનને પોતાને ધ્યાન કરવું હોય ત્યારે આલમ્બનરૂપ રાખી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આગલ વિચાર કરવા બેસીએ તો વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં નેત્ર ખાસ ભાગ ભજવે છે માટે જે પુરુષને નિર્વિકારી થવું હોય તેણે પોતાની આંખો પર કાબૂ મેલવવો જોઈએ. દૃષ્ટિને એ પ્રમાણે જમાવવી કે જેથી પોતાનાં મુખ ઉપર સૌમ્યતાનો ભાવ બલકતો રહે, સરલતા અને શાંતતા મુખ ઉપર દેખાય અને ગુણગ્રાહ્યતા થતી જાય. કાઉસગ્ગમાં બેસવું હોય ત્યારે કે બિભા રહી કરવું હોય તે સમયે જે માણસોને નાકનાં અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર

રાખવાનો અભ્યાસ ન હશે તેઓ રાખવા પ્રયત્ન કરશે તો માથું યઢી જશે અને ભ્રમર ચક્કરમાં પડી જશે. આંખો આગળ અંધારા આવશે માટે ઉતાવલ કરશે નહીં. ધીમે ધીમે અભ્યાસ વધારતા જશે તો પીકા ટલશે અને અભ્યાસ વધશે. સૌથી પ્રથમ એ માર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં આંખો મીચીને ધ્યાન કરવું જોઈએ, અને સુખપૂર્વક જેટલો સમય રાખી શકે, રાખી આંખો ઉઘાડવી ફરી બંધ કરી ઉઘાડવી. એમ કરતાં અભ્યાસ વધારતા જવું તેથી થાક લાગશે નહીં અને સુખે સુખે અભ્યાસ વધશે. હિમ્મતવાન મનુષ્ય વધુ કરે તો ના નથી પણ નાસીપાસ ન થવાય તે હેતુએ નિયમપૂર્વક કરવામાં લાભ દેખાય છે.

કાઉસગ્ગ કરતા આપું અંગ ઢાંકી દેવાથી સામાયક આશ્રી કાયાનાં બાર દોષ બતાવ્યા છે તેમાંથી અગ્યારમે દોષ લાગી જાય છે. આસનની સ્થિરતા ન રાખી શકે તો કાયાના દોષો-માંથી પહેલો દોષ લાગી જાય છે. સ્થિર થયા પછી ચારે બાજુ જોતો રહે તો બીજો દોષ લાગી જાય છે. એ પ્રમાણે દોષો બતાવી આત્માને વધુ સચેત કરવામાં આવ્યો છે તેથી માનવી ભયનો માર્ગ સાવધાન થઈ પોતાના સામાયક વ્રતમાં કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં સમાધિમાં રહી શકે. ભગવન્ત પરમાત્માએ તો આપણને બચાવવાનાં અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણાં ઉપાયો બતાવ્યા છે છતાં જાણકારી મેલવ્યા પછી પણ સામાયક આદરીને કોઈ દીપક લઈ ફૂવામાં પડે તો તેને આઠો કોણ આવે ? માટે સામાયકનાં બત્રીશ દોષો યાદ રાખી, દૃષ્ટિસ્થિરતાને અભ્યાસ વધારી ચથાર્થ રૂપે સામાયક-કાઉસગ્ગ ધ્યાન કરશે તો કલ્યાણ થશે.

સામાયકમાં આત્મજાગૃતિ

સામાયક લઈને આત્મજાગૃતિ કરવી હોય તો નિર્વિઘ્ન રથાને બેસવું. અભ્યાસ કરવા માટે પાછલી રાત્રિનો ચાર પાંચ વાગ્યા-

નો સમય ઠીક જણાય છે. સામાયકમાં સ્થિરતાપૂર્વક બેસી રહેવાની આદત રાખતાં પાંચ દશ મિનિટે પગ ઊંચાનીચા કરવાની ટેવ પડી જશે અને ચપલતાનો સ્વાભાવિક ત્યાગ થઈ જશે. જીવાતવાદી જગ્યાએ બેસવું નહીં, માખી મંચર ' ડાંસનો ઉપદ્રવ દેખાય તો ક્રિયા શુષ્કમાન થવાના હેતુએ શરીર ઉપર ઉત્તરાસંગ નાંખી લો. પણ આખું મસ્તક ઢંકાઈ જાય તે રીતે ઓઢશે નહીં; કારણ અગ્યારમો દોષ લાગી જશે. જ્યારે સ્થિરતાપૂર્વક આસન સિદ્ધ થઈ જાય ત્યારે આવી રીતે સીધી બેસી જાઓ કે તમારી વંકનાલ સીધી રહે તેથી તમારા શ્વાસોશ્વાસનો જે ગતિ થાય છે તે સુખે સુખે થતી રહે. આસન, સુખાસન અથવા પદ્માસન સિદ્ધ કરી લો. આવી રીતે તૈયારી થાય તે પછી કાઠિસંગ મુદ્રામાં સ્થિર થઈ આત્મધ્યાનમાં લાગી જાઓ અને પોતાનાં કૃતકર્મને વર્તમાનનો સ્થિતિ સાથે ચેલવો. આત્માને વિચારવાનું કે અનાદિકાલથી ભવજ્મજીતી જંજલમાં પડેલો હતો. એટલાં ભાગ્યે ભગવન્તે બતાવેલ યોગ પ્રાપ્ત થયો છે તો ચેતન! હવે ચિંતામણી હાથમાંથી જવા દેશે તો ફરી તેજ ગતિએ રખડવાનો સમય આવશે માટે ચેતી જા. સમકિતને શુદ્ધ કર અને તે શુદ્ધ કરવાનો ઉપાય સામાયકમાં લીધેલી ચાર પ્રતિજ્ઞામાંથી પડિક્કમામિની ભાવના કર્મભલને કાઢવા માટે રેચક સમાન છે. નિંદામિ પૂર્વકૃતકર્મની તરફ નિરસભાવ અને દુષ્કર્મની નિંદાએ આત્મહિત માટે પથ્ય જેવા છે. સ્મરણ રાખવું જોઈએ કે રેચકની સાથે કુપથ્ય આવી જાય તો વિટમ્બના સમજવી. જ્યારે પથ્ય પદાર્થ સેવન કરતાં અથાત્ કર્મજંધમાં કારણો છેટે રહેવા છતાં પ્રકૃતિભાવ બગાડવાનાં સયોગો સાધનો દૃષ્ટિમાં આવી જાય તો તેઓ પ્રતિ તરત ઘૂણા કરવાથી ઠેકાણું આવી શકાશે. જે બાબતમાં પશ્ચાત્તાપ નિંદા ઘૂણા કરી ચૂક્યા છો તેવા કાર્યો ફરી આચરણમાં આવે તો તે દશા હારમી સમજવી, માટે આવતાં તેવા કાર્યો પ્રતિ તિર-

સ્કાર કરો. અને આવી દશા આવી જાય તો સમજી લેજો કે આત્મા કુપથ્યથી બચી ગયો છે. જ્યારે આટલી અવસ્થાએ પહોંચી જશે તે પછી અપ્પાણું વોસરામિ તો મકરધ્વજનું કામ કરશે. ભાવિયમાં અથોગ્ય માર્ગે જતાં અટકાવવામાં પહેરેગીરનું કામ કરશે, મારે સાવધાન થઈ ક્રિયા કરશે. જેથી આત્મકલ્યાણ થશે.

જ્યારે ઉપર બતાવ્યા અનુસાર ક્રિયા પૂરી થઈ જાય તે પછી ફરી એક વખત મોતાનાં આસનને સંભાલો અને શુદ્ધમાન હૃદયે આંખો મીંચીને કાઉસગ્ગ મુદ્રામાં સ્થિત થઈ જાઓ. પછી શ્વાસને રોકો, પાછો બહાર કાઢો, ફરી રોકો. એમ કરતાં કરતાં તમને પ્રતીત થઈ જાય કે શ્વાસ હૃદય પટ ઉપર રોકાઈ રહી શકે છે તો તે પછી વધુ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો પણ હૃદયમાં શું જોવા એ પ્રયત્ન શરૂઆતમાં કરશો નહીં. જ્યારે તમારાં મન વચન કાયાનાં યોગો એકીકરણપૂર્વક હૃદય પર સ્થિર રહેવા લાગશે ત્યારે એક અનુપમ આનંદ પોતાની મેલે પ્રાપ્ત થશે. આવી સ્થિતિમાં આવ્યા પછી તમે પોતાને કોઈ ઉચ્ચ સ્થાને જોશો. પછી આગલ શું જોવું ? શું કરવું ? એ વિગત કોઈ જાણકાર મુનિમહારાજને કે ગુરુગમદ્વારા જાણકારી મેલવી આગલ વધશે. અસ્તુ.

સામાયકના આઠ પ્રકાર

સામાયકં સમયં સમંજાઓ સમાસ સંલેષો ॥

મળવજ્ઞ ચ પરિણ પચ્ચક્ષાણે ચ તે મટ્ટા ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—શાસ્ત્રકાર મહારાજાએ આઠ પ્રકારની સામાયક બતાવી છે તેમાં (૧) સમવાય સામાયક. (૨) સમયિક સામાયક (૩) સમવાદ સામાયક. (૪) સમાસ સામાયક. (૫) સંક્ષેપ સામાયક. (૬) અનવદ સામાયક. (૭) પરિજ્ઞા સામાયક અને (૮) પ્રત્યાખ્યાન સામાયક બતાવવામાં આવી છે. તેની સંક્ષિપ્ત વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે.

પ્રથમ સમવાય સામાયક માટે કહ્યું છે કે ચોદ રાજલોકનાં જીવો પર સમતા ભાવ રાખવો અને અસંગત પ્રસંગ જિજ્ઞાસાય તો પણ સમતા ભાવનો ત્યાગ ન કરે અને જગતના સર્વે જીવો પ્રતિ સમભાવ રાખે તેને સમવાય સામાયક કહેવામાં આવે છે. તે ઉપર દમદંત મુનિની કથા કહેલી છે.

ખીજી સમયિક સામાયકવાદાએ જગતનાં તમામ જીવો પ્રતિ દયાભાવ રાખવો. પોતાનું ભણું ઇચ્છનારા અને ખૂટું ચિંતવન કરનારા પ્રત્યે તેમજ સુખ આપનારા અને કષ્ટ આપનારા પ્રત્યે સરખો ભાવ રાખવો. તે ઉપર મેતાર્ય મુનિનું દ્રષ્ટાન્ત બતાવવાનું આવ્યું છે.

ત્રીજી સમવાદ સામાયકવાદાએ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરવો. યથા-વ્યવસ્થિત વચન ઉચ્ચારવું અને ખોલતાં વાત કરતાં કોઈ પણ પ્રકારે કર્મબંધ ન થઈ જાય, ખીજાના આત્માને પણ દુઃખ ન થાય અને પોતાનું મંતવ્ય પણ સિદ્ધ થાય તેવી પ્રવૃત્તિ રાખનારને સમવાદ સામાયક ઉદ્યમાં આવે છે. તેની ઉપર શ્રી કાલકાચાર્ય મહારાજનું દ્રષ્ટાન્ત આવે છે.

ચોથી સમાસ સામાયક કોને કહે છે કે થોડા અક્ષરે વધારે તત્ત્વ જાણી લેવાય અને ઇશારા માત્રથી બતાવેલ સ્વરૂપને સમજ લે અને આત્મચિંતવનમાં એકાગ્રતા રાખી પોતાનાં કર્મ સમુદાયને હટાવવા આત્મજાગૃતિ કરતો રહે તેના ઉપર ચિલાતી પુત્રનું ઉદાહરણ બતાવવામાં આવ્યું છે.

પાંચમી સંક્ષેપ સામાયકનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે થોડા અક્ષરે સમજીને કર્મનો નાશ કરી શકે. દ્વાદશાંગીને વિશેષ પ્રકારે અર્થ ચિંતવન કરે તેથી આત્મા ઉન્નત અવસ્થાએ આવે અને વિશેષાર્થથી આત્મજ્ઞાનની હઠતા થાય. જ્ઞાન વિસ્તરિત થાય તે ઉપર લૌકિક પંડિતની કથા બતાવવામાં આવી છે.

છટ્ટી અનવધે સામાયકમાં પાપ રહિત આચરણ સાવધ કાર્યનેા ત્યાગ અને કર્મબંધના કામોથી અલગો રહેવાનેા પ્રયત્ન. તે ઉપર ધર્મરૂચી અણુગારનું દૃષ્ટાન્ત જાણવા જેવું છે.

સાતમી પરિજ્ઞા સામાયક અર્થાત્ તત્ત્વની વાતને જાણવી અને કોઈ પણ કામ કરતાં સંસારની અસારતાને સમજી તત્ત્વનો વિચારણામાં લક્ષ્ય આપી પોતાના કાર્યની સિધ્ધિ મેલવવી તે ઉપર ઇલાયચી પુત્રનું દૃષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવ્યું છે.

આઠમી પ્રત્યાખ્યાન સામાયક. એનેા ભાવ તો વધુ લાંબો છે. આત્માની અનુપયોગી પ્રવૃત્તિને વશમાં રાખવી અને દ્રવ્ય પદાર્થમાં મૂર્ચ્છા રાખી નિયમમાં આવવું તે ઉપર તેતલીપુત્ર પ્રધાન, અને પોટીલાના દૃષ્ટાન્ત બતાવવામાં આવ્યા છે.

ઉપર પ્રમાણે આઠ પ્રકારની સામાયકના નામ બતાવ્યા પણ આઠે પ્રકારની સામાયક લેવાની પદ્ધતિ અને પદ્ધતિઓ એક જ પ્રકારના બતાવ્યા છે. જૈન ધર્મમાં સામાયક ક્રિયા સારરૂપ છે તેમાં મુખ્યત્વે સામાયક લઈ નિયમમાં આવવું અને સંયમમાં રહેવું એ બે બાબત કાળમાં આવી જાય તો પછી વધુ પરિશ્રમ કરવાની જરૂર નહીં રહે. સંસારથી પાર પામવો હોય તો વિષય અને સંયમને સમ્પૂર્ણ પાલતાં શીખી લેવું જોઈએ. નિયમ સંયમ અર્થાત્ સામાયક તે એક લાઈ પુણીયા આવકની હતી કે એક સામાયકની કીમત તો મોટી વાત છે પણ ફલાલી માત્ર આપવા શ્રેષ્ઠિક મહારાજ જેવા સમર્થ ન થયા. તે ઉપરથી સમજી શકાય છે કે એની મહત્ત્વતા ક્યાં મુખી પહોંચેલી છે. લાઈ પુણીયાને સામાયક લેવાની વિધિ અને પદ્ધતિઓ એ કંઈ જુદી પ્રકારનાં ન હતા. જે વિધિ અને સામાયકનું પદ્ધતિઓ વર્તમાન સમયમાં ચાલે છે તેજ તે સમયમાં હતા અને એમાં અંતર ન હોય તો આપણી સામાયકનું મૂલ્ય પણ તેજ પ્રમાણે અંકાવું જોઈએ. એ

જાણવાની ઇચ્છા ધરાવનારાઓએ સઉથી પહેલાં એ જાણી લેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે આઠ પ્રકારના સામાયક, એમાંથી આપણને કયા પ્રકારની સામાયક ઉદ્યમાં આવે છે અને અમારા વિધિ-વિધાન કેટલા શુદ્ધમાન અને યથાર્થ છે, અમારી આરાધના અમને કેટલે દરજ્જે લાભદાયી થઈ શકશે-આવી બાબતનો વિચાર કરવો આવશ્યકીય છે.

વિચાર કરતાં જણાય છે કે હાલમાં છઠ્ઠા નંબરની સામાયક જે પાપરહિત આચરણવાળી અનવદ્ય સામાયક છે તે-ઉદ્યમાં આવે છે. આપણા સમુદાયમાં એ નંબરની સામાયક કરનારા ઘણાં મળી શકશે. પાપરહિત આચરણવાલી સામાયકથી આત્માને કેટલો લાભ મળી શકે છે એ પણ જાણવું જોઈએ. સામાન્યતઃ એ જ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાં સુધી સાવધયોગ પાપવાળી આચરણ ન થાય ત્યાં સુધી તેટલા જે સમયમાં મળી શક્યું હોય તો જ લાભ પણ આત્મજાગૃતિ આવ્યા પછી સ્થિરભાવે જે ટકી શકે તે પ્રમાણમાં તો નહીં જ, માટે એ વિષયને ધ્યાનમાં રાખી આપણે સામાયકના પચ્ચખાણ ઉપર વિચાર કરીએ, તેથી આપણા ચાલુ વિષયનો ખુલાસો સહજે થઈ શકશે.

સામાયકમાં કરેમિ ભંતે

કરેમિ મંતે સામાયકં સાવજ્ઞં જોગં પચ્ચલામિ
જાવ નિચમં પજ્જુલાસામિ દુવિહં તિન્નિદેણં મણેણં
ચાયાપ કાપણં ન કરેમિ ન કારવેમિ તસ્સ મંતે
પઢિક્કમામિ નિદ્દામિ ગરિહામિ અપ્પાણં ચાસિસામિ ॥

સાવાર્થ-હે ભગવંત ! હું સામાયક વ્રત ગ્રહણ કરું છું તેથી મને સાવધયોગનો ત્યાગ થશે અને જ્યાં સુધી એ લીધેલા નિયમને સેવન કરતો રહું-પાલતો રહું ત્યાંસુધી ત્રણ પ્રકારના યોગથી

અર્થાત્ મન વચન કાયાથી અને જે કરણથી સાવધ કાર્ય નહીં કરું, બીજાની પાસે પણ કરાવીશ નહીં અને હે ભગવન! પૂર્વમાં કરેલા પાપોથી નિવૃત્ત થઈને તેઓની નિંદા કરશું અને તેવાથી ઘણા કરી મારી આત્માને તેઓથી બચાવીશ.

હવે રહી વાત સામાયકના કાલની. તે માટે શાસ્ત્રમાં તો જે ઘડી અર્થાત્ અડતાલીસ મિનિટની મર્યાદા બતાવવામાં આવી છે પરંતુ કરેમિ ભાતેમાં તો સમયનો નિર્દેશ નથી અને તે માટે માની લઈએ કે પરમ્પરાથી ચાલતી મર્યાદા પ્રમાણે જે ઘડી જ માન્ય રાખતી પણ સામાયકના પચ્ચખાણમાં ચોકખું બતાવવામાં આવ્યું છે કે જાવ નિયમ અર્થાત્ જ્યાં સુધી મારે નિયમ છે ત્યાં સુધી સામાયક છે. તેનો ભાવાર્થ એવો નીકલી શકે કે દશ વીશ મિનિટ જ્યાં સુધી ઈચ્છા થાય, નિયમમાં રહ્યા અને તે પછી છૂટા થઈ શકીએ તો પછી જે ઘડીની વાતજ ક્યાં રહી? જ્યારે મૂલ પચ્ચખાણમાં એ વાતનો નિર્ણય નથી અને સામાયકનાં સમયનો પણ ઉલ્લેખ નથી તો સિદ્ધ થાય છે કે જ્યાંસુધી શુદ્ધ સામાયક થાય ત્યાં સુધી આરાધક અને પાપાચરણનો કોઈ સમ્બન્ધ આવી જાય તો તરત સામાયકથી નિવૃત્ત થઈએ તો શું હરકત છે? કારણ કરેમિ ભાતે પચ્ચખાણ છે એ તો પ્રસિદ્ધ વાત છે અને દશ પ્રકારનાં પચ્ચખાણ બતાવ્યા છે તેમાં સમયનો નિર્દેશ છે અને સામાયકના પચ્ચખાણમાં સમયનો નિર્દેશ ન હોવાથી તે ઘડીની મર્યાદા કઈ રીતે માની શકાય?

વાત બધી અર્થસંગત છે પણ એ બાબતને વધુ સ્પષ્ટ સમજી લેવી જોઈએ. દશ પ્રકારના પચ્ચખાણમાં નોકારસી, પોરિસિ, પુરિમદ્દ, એકાસણું, એકલકાણું, આર્યાબલ, અભત્તદૃચરિમ, અભિચ્છ અને વિગય એ દશ પ્રકારનાં પચ્ચખાણ છે તેમાંથી જે કાલિક પચ્ચખાણ છે તેમાં સમયનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે,

અને જે પરચખાણામાં સમયનો નિર્દેશ નથી તેનો સમય તેઓછામાં ઓછો બે ઘડીની મર્યાદાનો સમજવો જોઈએ. માટે વિશેષ ખુલાસો જોવા ઈચ્છા હોય તો ધર્મસંગ્રહ નામના ગ્રંથમાં પૃષ્ઠસંખ્યા ૧૮૫ માં જોઈ લેવું. વિશેષમાં અપેક્ષા પણ જોવાની. જેવી રીતે નોકારસીનાં પરચખાણામાં સમયનો નિર્દેશ નથી પણ તેનો સમય બે ઘડીનો ખતાવવામાં આવ્યો છે. ઘણા ભાગે આપણા પૂર્વાચાર્યોએ બે ઘડીથી ઓછા સમયના પરચખાણા રાખ્યા નથી તેથી સામાયક માટે પણ બે ઘડી જ સમજવી. તદુપરાંત બે ઘડીથી વધુ સમયનાં પરચખાણા છે. પોરિસિ આદિ તેઓમાં સમયનો નિર્દેશ છે અને અપેક્ષા પણ જોવાની હોય છે. જેવી રીતે અભિગ્રહનાં પરચખાણામાં સમયનો નિર્દેશ નથી પણ લેનાર સમજી શકે કે અભિગ્રહ કેલે ત્યાં સુધીનું પરચખાણુ છે. એવી રીતે વિગત લેનાર સમજી શકે કે સવાર સુધીનો ત્યાગ છે, માટે અપેક્ષાએ જાણી લેવું જોઈએ માટે સામાયકના પરચખાણુનો બે ઘડીનો સમય માનવો શાસ્ત્રોક્ત અને યથાર્થ જિનભગવન્તકથિત સમજવું જોઈએ. એજ જાવ નિયમનો ભાવાર્થ જાણવો.

જાવનિયમનો અર્થ તો ઠીક પણ આગલ “પજ્જુવાસામિ” નો અર્થ શું સૂચવે છે કે પર્યુપાસના અર્થાત્ “પાલન થાય ત્યાં સુધી” ના પરચખાણુ છે. એથી પણ કાલમર્યાદા સિદ્ધ થતી નથી.

ઉત્તરમાં સમજી લેવાનું કે કાલમર્યાદા તો વાસ્તવિક છે છતાં આગલ કહેવામાં આવે છે તે શબ્દનો અર્થ ધ્યાનમાં લેશે તો શંકાનું સમાધાન સહજમાં થઈ જશે.

સામાયકનાં પરચખાણામાં જ દુવિહેણું જે પાઠ આવે છે તેનો અર્થ એજ થાય છે કે બે કરણ અને ત્રણ યોગથી પરચખાણુ કરૂં છું. અને મન વચન કાયાથી સાવધ વ્યાપાર અથવા

પાપબંધની આચરણ કરીશ નહીં અને ખીજની પાસે પણ કરાવીશ નહીં એ પ્રમાણે ત્રણ યોગથી જે પચ્ચખાણ લેવામાં આવ્યા છે તેમાં મન યોગનો વિશ્વાસ થતો નથી. એ તો અવિશ્વાસી છે, સ્વચ્છંદી છે. સામાયક લેતી વખતે જે પ્રતિજ્ઞા લે છે તેને બરાબર પાલવા મન વચન કાયાના યોગે જે પચ્ચખાણ લેવા હિમ્મત બતાવી છે તેમાં આગલ જતાં મનયોગ સર્વથા પ્રકારે સહાયક થશે કે નહીં એ શંકાસ્પદ છે. વચન યોગ અને કાયયોગ તો ગમે તે પ્રયત્ને કાબૂમાં રહી શકશે પણ મનયોગ તો મોટા મોટા મહાત્માઓને પણ થાપ ખવરવે છે. સદ્ગતિનાં કાર્યોમાં પલવારમાં જ દુર્ગતિનો બંધ કરાવો દે છે. અને કોઈ સમર્થ હોય તો દુર્ગતિના વ્યવસાયમાં પલક માત્રમાં જ સદ્ગતિનું અનુસંધાન કરી દે છે, તેથી કદાચ-કારણવશાત કોઈ નિમિત્ત મલવાથી મનયોગ જીદો પડી જાય તો તે અપેક્ષાએ ગુરૂમહારાજ સામે લીધેલાં પ્રતિજ્ઞાના પાલનમાં ક્ષતિ આવી જાય અને તેમ થાય તો પ્રતિજ્ઞાભંગનો દોષ આવવા સંભવ છે. માટે એ કારણથી કે માણસ પ્રતિજ્ઞાભંગનાં દોષમાં ન સપડાઈ જાય તે હેતુને લક્ષમાં રાખી પજ્જીવાસામિ શબ્દનો ઉપયોગ થયો હોય એમ સમજાય છે. અને એ શબ્દના ઉપયોગથી, મનયોગ બદલવા છતાં પણ સામાયકમાં ક્રિયાહીનતાને દોષ ન્યાં સુધી પાલી શકું, પર્યુપાસનાની સુક્તિથી આત્મા અતિચારથી બચી જાય છે, માટે સામાયકનો નિયમ જે ઘડી સુધીનો યથાર્થ અને ભગવન્ત પરમાત્માની નિર્દેશ મર્યાદા સહિત છે.

પ્રશ્ન આવો છે કે જે ઘડીની વાત હવે શંકાસ્પદ ન ગણીએ પરંતુ દુવિહં તિવિહેણું મણેણું વાયાએ કાયેણું ન કરેમિ ન કારવેમિ, અર્થાત્ દુવિહં કહેતાં જે પ્રકારે અને તિવિહં કહેતાં ત્રણ પ્રકારે-મન વચન કાયાનાં યોગે સાવધ વ્યાપાર-પાપાચરણનો

ત્યાગ છે અને તે હું પોતે કરીશ નહીં અને બીજાની પાસે કરાવીશ નહીં. એમ ત્રણ યોગ અને બે કરણ લીધા છે. ત્યારે ત્રીજો કરણ અનુમોદન તો ખુલ્લો રહ્યો, માટે સાવધ અને પાપના કામોની અનુમોદના કરવામાં આવે તો અતિચાર તો નહીં લાગશે ?

ઉત્તર-વાત સમજવા જેવી છે. જ્યારે ત્રણ યોગથી પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે કે મન વચન કાયાથી સાવધ કાર્ય કરશું નહીં. એ પ્રતિજ્ઞાથી ત્રણ યોગ તો દ્રઢ થઈ ગયા, તે પછી કરણ ખુલ્લા રહ્યા તેમાં બે કરણ-કરણું કરાવણું. એના ઉપર તો પ્રતિબંધ મુકાયો છે પણ અનુમોદન કરણ ખુલ્લો છે. એ વસ્તુ ખારીક દૃષ્ટિએ વિચારો તો ત્રીજું કરણ તો પોતાની મેળે ગૌણ થઈ જાય છે. ઉદાહરણથી સમજી શકાશે કે કેઈ માણસ પોતે જેર ખાતો નથી, તો બીજાને પણ ન ખવરાવે અને ન ખવરાવે તો ખાનારનું અનુમોદન કેમ કરે ? અને કરે તો મૂર્ખ ગણાય માટે ત્રણ યોગ અને બે કરણે પચ્ચખાણુ લેવાય છે તેમાં ત્રીજા કરણને માટે અવકાશ નથી.

વિશેષમાં ત્રીજા કરણને છોડી દેવાનું કારણ એમ પણ થઈ શકે છે કે સાવધ કાર્યો કરવા નથી, કરાવવા નથી અને સામાયકનાં સમયમાં બાહ્ય દૃષ્ટિથી અનુમોદન પણ કરતા નથી પણ અનુમોદનનો મુખ્ય કાર્યકર્તા મન હોય છે, વચન એનો પ્રધાન છે માટે એક ઉદાહરણથી સમજી લો કે સામાયકમાં બેઠા હોઈએ તે સમય પહેલાંનો વ્યાપાર ઉલો હોય તેનાં અંગે અનુકૂલ ભાવ બીજાના મોઢે સાંભલવામાં આવે તો સામાયકદશામાં રહેવા છતાં અંતરમાં ખુશી ઉત્પન્ન થાય અને અંદરનો અવાજ અનુમોદનામાં લાગી જાય. એ પ્રમાણે થતું હોય કે થાય તો ત્રીજું કરણ ખુલ્લું હોવાથી અતિચાર ન લાગી શકે એમ અનુમાન થાય છે. અને સામાયક તો વર્તમાનકાલમાં લીધેલું છે

તેથી તે આશ્રીજ સમજન્ધ હોય છે પરંતુ સમજવા ખાતર વિચાર કરીએ તો સામાયકનાં સમયનો, પોતાના વ્યવસાયનો વ્યાજ ભાડું આદિ આવશે તે માટે પણ અતિચારથી બચી શકાય. કારણ સર્વથાના પર્યયકખાણુ ત્રણ યોગે વર્તમાન કાલ આશ્રી લેવાયા છે. અને તે અપેક્ષાએ ભૂતકાલના વ્યવસાયનો સમાવેશ એમાં થઈ શકે નહી, છતાં ભૂતકાલમાં કરેલા કે થયેલા કામોનો કેઈ પણ પ્રકારે અતિચાર ન આવે તે હેતુએ ત્રીજા કરણને લીધું ન હોય અને એ પણ સ્પષ્ટ છે કે વર્તમાન કાલમાં ભવિષ્યકાલનો સમાવેશ થતો રહે છે પણ ભૂતકાલનો થતો નથી. તેથી જ આલોચણા ભૂતકાલમાં થયેલા કામોની લેવાય છે, વર્તમાનની ઘૂણા અને ભવિષ્યકાલ માટે પ્રતિજ્ઞા એમ ધારણા છે.

ભૂતકાલનાં પાપોની આલોચણા

તરસ ભંતે પડિહ્મમામિનો અર્થ થાય છે કે પાપનાં કામોથી પાછલ હટવું. પાપના કામો યોછા કરતા જવું. અને જે કામો પાપમય થઈ ગયા છે તે માટે શુષ્ક મનથી આલોચણા લેવી. કેમકે આલોચણા તો થઈ ગયેલા કામોની લેવાય છે. હવે વિચારવાનું કે આપણે સામાયક લઈને એ પ્રમાણે વિચારો કેટલી વખત કર્યા છે ? નકારમાં ઉત્તર આપશો તો સમજી લેજો કે પડિહ્મમામિ નામની પ્રથમ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થયો છે કે નહી ?

ભૂતકાલનાં પાપોની નિંદા

ખીજી પ્રતિજ્ઞા સામાયકનાં પર્યયખાણુમાં નિંદામિ કહીને કરવામાં આવી છે. તેમાં કહેવાય છે કે આત્મસાક્ષીએ કરેલા, સેવેલા દુરાચરણોની નિંદા કરવી છે. જે જે ખોટાં કામો ન કરવા જેવા કર્તવ્યો, ન સેવાય તેવા આચરણો, ન ખોલાય તેવા વચનો જે જે કર્યા હોય, કહ્યા હોય તે પોતાના આત્માથી તો છાના નથી. તે એક પછી એક યાદ કરીને તે પ્રતિ પશ્ચાત્તાપ કરવામાં આવશે તો

તે પ્રકારનાં કામો ફરીવાર આચરણમાં ન મુકાય. આપણે પહેલાં વિચારી ગયા તે પ્રમાણે નિંદા તો ભૂતકાલમાં થઈ ગયેલા કામોની જ થાય છે. ભવિષ્યકાલે ઉદયમાં આવશે તે કામોનો અનુભવ ન થવા પામ્યો હોય તો નિંદા કયા પ્રકારે કરી શકાય ? માટે ભૂતકાલમાં કરેલા પાપોથી ભય પામવા માટે નિંદામિ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરો કે એ બાબતનો વિચાર સામાયકમાં કેટલી વખત કરી શક્યા છો ? નકારમાં ઉત્તર આપશો તો સામાયક કરવા છતાં કયે સ્થાને જિભા છે તેનો વિચાર પોતે જ કરી લેશો.

વર્તમાનમાં પાપોથી ઘૃણા

ત્રીજી પ્રતિજ્ઞા એ લેવાઈ છે કે ઘૃણા કરું છું. કૌનાથી ? કે મારાથી થઈ ગયેલા દુષ્કૃત્યોની. હવે વિચારવાની એ બાબત છે કે નિંદામાં અને ઘૃણામાં શું ભેદ છે ? નિંદા તો ભૂતકાલનાં પાપોની અને તે પ્રકારનાં જ કાર્યો વર્તમાનમાં સામે આવે તો તે પ્રતિ ઘૃણા અને જે પ્રતિ ઘૃણા થાય છે તે બાબત મન જતું નથી અને ઘૃણા થયા પછી પ્રેમ ન થાય તો આચરણ પણ ન થાય અને આવા પાપાચરણો તરફ યગ પણ ન મુકાય. સમજી શક્યા છો તો આત્મસાક્ષીએ વિચાર કરો કે એ પ્રકારની વિચારણા સામાયકમાં કેટલી વખત કરી શક્યા છો ? નકારમાં ઉત્તર આપશો તો સમજવાનું કે હજી તમારી કરેલ અને કરો છો તે બહુ સુધારણા માંગે છે.

પાપનાં કામોથી બચવાનો ઉપાય

ચોથી પ્રતિજ્ઞા “અપ્યાણ” અર્થાત્ આત્મા અને “વોસિરામિ” અર્થાત્ ત્યાગ કરવું, છાંડવું, છોડવું. આ પ્રતિજ્ઞા તો ઘણી સહાયક થાય તેવી છે. એનું ક્ષેત્ર તો ઘણું લાંબું અને વિશાલ છે. પહેલાં બતાવેલ ત્રણે બાબતોનો ભૂતકાલ અને વર્તમાન

કાલ સાથે સમ્બન્ધ ધરાવે છે. અને એક અપેક્ષા વર્તમાન કાલ એ ભૂતકાલમાં ભલતો જાય છે. એથી ત્રણે પ્રતિજ્ઞા તે જ કાલ આશ્રી કામ આપે છે. ચોથી પ્રતિજ્ઞા આત્માની સાક્ષીએ વોસિરાવાની તો ભવિષ્ય કાલમાં કામ આપનારી છે. ભવિષ્યકાલ તો સીમા વગરનો છે, ઘણો લાંબો છે. તેમાં પાપકાર્યોથી બચાવવા માટે એ પ્રતિજ્ઞા તો પેહરેગીરનું કામ કરે છે. અને પાપનાં ખાતાઓમાં પડતાં બચાવનાર છે. વોસિરાવ્યા પછી સ્વીકાર ન થાય અને ન થાય તો પાપનાં કાર્યો આવીજ ન શકે. આવવાનો માર્ગ બંધ થઈ જાય તો આગલ જે માર્ગે જવાનું છે તે નિષ્કંટક થઈ જાય. તે પછી વ્રત, નિયમ, પર્યખાણુ, તપ, જપ, સ્વાધ્યાય, સંયમ જેટલું કરશે તેટલું લાભમાં થશે માટે એ બાબતનો વિચાર સામાયકમાં કેટલી વખત કરી શક્યા છો? નકારમાં જવાળ આપવો છે તો સમજી લેજો કે હજી ઉચ્ચ સ્થાન બહુ છેટે છે, અને ક્રિયાઓમાં બહુ સુધારો કરવાનો બાકી છે.

કરેમિ ભંતેમાં તેર વસ્તુ

સામાયકનાં પર્યખાણુમાં તેર બાબત છે. પ્રથમ તો સામાયક નામનું એક વ્રત ઉદ્યમાં આવે છે. બીજે એક સાવધ વસ્તુ કે વ્યાપારનો ત્યાગ હોય છે. ત્રીજે જે પ્રકારના આગારથી સામાયક લીધું છે. ચોથે પાંચ પ્રકારે વ્રત પાલન માટે નક્કી કરવામાં આવી છે. ત્રણ યોગ અને બે કરણ, પાંચમે ચાર પ્રતિજ્ઞા દેવામાં આવી છે. તે બાબતનો સારાંશ ઉપર કહેવાઈ ગયો છે.

હવે વાત એ નક્કી કરવાની છે કે સામાયક છઠ્ઠા નંબરના ઉદ્યમાં આવે છે. તેની પાલના યથાર્થ થાય છે કે નહીં? અને સામાયકમાં લીધેલી, કહેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે કે નહીં? એ બાબતના લેખો તો પોતેજ કરવાના છે. આપણે ભાઈ પુણીયાની સામાયક સાથે સરખામણી કરવા ઇચ્છા રાખીએ તો તેની સામાયકનો સામાન્ય દાખલો જાણવો આવશ્યકીય છે.

પુણિયા આવકની કથા

એક દિવસે ભાઈ પુણિયાજી સામાયક લઈને ઉપાશ્રયમાં બેઠા હતા. એમની સામાયક શુદ્ધ આચરણવાળી, શુષ્ક પરિણતિ, તત્ત્વચિંતવનવાલી આત્મહિત માટે જ થતી હતી. ભાઈ પુણિયાનો સ્વભાવ એન કેન પ્રકારેજી સામાયક પૂરી કરવાનાં ધ્યેયવાળો ન હતો. જેવી રીતે સામ્પ્રતકાલમાં પુરસદે કે વ્યાખ્યાને, બપોરે કે ઘરકાર્યથી પરવારીને કે નવરા પડીએ ત્યારે કે લેસન-પાઠ યાદ કરવા અને છેવટે વાતોના તડાકા ઉડાવવા, રેતની ઘડી હલાવતાં કે દીવાલ ઘડીની મિનિટ ગણતાં સમય પૂરો કરી સામાયકનો લાભ લેવાય છે, તે ગતિએ ભાઈ પુણિયાની ક્રિયા ન હતી. એને તો દરરોજ આત્મચિંતવન માટે નવું મલતું હતું. ખપી જીવ હોય, લવણમજીથી ડરતા હોય તેમને માટે આત્મગુંથુ ચિંતવન મુખ્ય હોય છે. પુણિયાજીની સામાયક તેથી જ વખણાઈ છે. મનયોગ તો તેમને કાબૂમાં હતો તેથી આત્માને જે બાજુ લઈ જવો હોય તે બાજુ લઈ જઈ શકતા હતા. આત્માને જે બાજુ લય લાગી જાય છે તે પછી તેમાં દૂષણ ભેવાનો અવકાશ રહેતો નથી. દૂષણ ભેવાની પ્રકૃતિવાળામાં દૂષણ ભરેલા હોય છે. પુણિયા તો શુષ્ક-સ્વભાવી એમની સામાયક તો ઉત્તરોત્તર ચઢતી કલાએ થાય, પરંતુ આજની સામાયકમાં આનન્દ આવતો નથી, શુષ્ક વિચારણા ટકતી નથી. પરિણતિ દૂષણવાલી અનુભવમાં આવી છતાં સામાયકનો સમય પૂરો થયો. સામાયક ખાલી પારી ઘેર આવ્યા પણ શાંતિ નથી આવતી. પોતાની ભાર્યાએ હમેશનાં નિયમ પ્રમાણે સત્કાર કર્યો પણ પુણિયાનાં મુખ ઉપર ઉદાસી દેખાઈ સ્વાભાવિક પૂછ્યું. આપણે ઉદાસી સાથે સમ્બન્ધ નથી, આપણે આવો વ્યવસાય નથી, ચિંતા જેવી કેઈ ઉપાધિ નથી છતાં અશાતાનું કારણ

ભાઈ પુણીઆએ ઉત્તર આપ્યો કે વ્યવહારિક દશા તો આપણી ખરાબ થઈ નથી પણ આત્મચિંતવનનાં માર્ગમાં ક્ષતિ આવી ગઈ. ખબર નથી પડતી કે મારા હાથે એવું અનિષ્ટ કાચું શું થઈ ગયું છે કે જેથી સામાયકમાં મનપરિણામ સ્થિરભાવે રહ્યા નથી. મારા આત્મચિંતવનની ધારા તૂટી. મનોવૃત્તિ મલિન થઈ, તેથી ઉદાસી આવી ગઈ છે.

બન્ને પતિ-પત્ની વાતોમાં બેઠા ઉદાસીનું કારણ તપાસતાં પુણીયાને સ્વભાર્યા કહે છે-સ્વામીનાથ ! એક વાત મને યાદ આવી છે કે ગઈ કાલે સવારે પાડોસીને ત્યાંથી વગર પૂછે અગ્નિ લાવી હતી, માટે તે કારણ તો નહીં હોય. સાંભલતાં વેંત ભાઈ પુણીયાને તો હૃદયી વધારે આનંદ થયો. જે રોગની દવા શોધતા હતા તેનું નિદાન હાથ લાગવાથી ખુશીમાં આવી ગયા અને વિચાર કરી તેનું નિવારણ કરવા માટે ભાર્યાને પાડોસીને. ત્યાં ક્ષમા માંગવા મોકલી અને પોતે દુઃખ ભોગવી રહ્યા હતા તેથી વિરામ લઈ સુખી થયા. તે પછી તો જે પ્રકારે સામાયક કરતા હતા તેજ પ્રમાણે થવા લાગી.

આટલી હકીકત ઉપરથી સમજી શકાય છે કે શુદ્ધ સામાયક કરવા માટે ભાઈ પુણીયાનો કેટલો દરબજે પ્રયત્ન હતો અને તેમની સામાયક બેઠે આપણી સામાયકની કીમત કરાવવી છે તો આપણે શુદ્ધ સામાયક માટે કેટલો પ્રયત્ન કરીએ છીએ. એ પ્રમાણે બન્નેની સરખામણી કરશું તો આપણી સામાયકે કયાં સ્થાન લીધું છે અને આપણે કયા પગથિયા ઉપર ઊભા છીએ તે સહેજે જણાઈ આવશે.

સામાયકમાં સાત નય

સામાયક સાતે નયે થઈ શકે છે. જેને જે નયદ્વારા કરવી હોય ઘટી શકે છે. પ્રથમ નૈગમનયદ્વારા અંશગ્રાહી વસ્તુનાં અંશને વસ્તુ માને તે રીતે સામાયકનો થોડો પણ અંશ હાથ આવી

ગયો હોય તો નેગમનયદ્વારા સામાયક માની લેવું જોઈએ.

બીજે સંગ્રહનય કહે છે કે-સત્તાગ્રાહી વસ્તુની સત્તાને વસ્તુ માને એ ન્યાયે શુદ્ધ સ્વરૂપ જે સમતા સહિત હોય અને સમતા બતાવનારું હોય તો એ નય દ્વારા સામાયક માને છે.

ત્રીજે વ્યવહાર નયથી વસ્તુ દેખવામાં આવે છે તે અનુસાર કોઈ સામાયક લઈ જોઈ હોય તેને ઉપકરણ, વેષ આદિથી સહિત જોઈ કહી શકાય કે સામાયકમાં છે.

ચોથે ઋણસૂત્રનય અર્થાત્ પરિણામગ્રાહી વર્તમાનને માનતો હોય, સામાયકનો વેષ લઈને જોઈ છે પણ આચારની શિથિલતા હોય તો તેને ઉપયોગી માનતો નથી. જેની સામાયક ઉપયોગ સહિત છે તેને જ યથાર્થ સામાયક હોય એ નયદ્વારા માનવામાં આવે છે.

પાંચમે શબ્દનયદ્વારા અસલ વસ્તુ નિજ ગુણને માને છે તેથી એ નયદ્વારા નિજ ગુણપર્યાયવાદી સામાયક હોય તેને જ સામાયક કહે છે.

છઠ્ઠે સમભિરૂઢ નય બતાવે છે કે અંશન્યૂન વસ્તુને પણ પૂર્ણરૂપ માનવી અને એ પ્રકારની વૃત્તિ અપ્રમત્ત ગુણુકાણે ઉદયમાં આવે છે.

સાતમે એવંભૂત નય તો સમ્પૂર્ણ વસ્તુ હોય તો જ વસ્તુ માને છે. એવી દશા જેઓની સામાયકની હોય છે તેમને તો કેવલજ્ઞાન દશા આવી જાય છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સાતે નયે સામાયક થઈ શકે. જેવી જેવી ભાવના અને શક્તિ. એમ તો આત્મા દ્રવ્યથી અક્ષય,

અભંગ છે અને ભગવતી સૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આત્માની જાતિ સામાયિક છે તે માટે શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજે કહ્યું છે કે-

મગધઃ અંગે માસ્ત્રિયો, સામાયિક ઘર્ચ ।

સામાયિક પણ આત્મા, ધરો સ્વયે મર્ચ ॥

એ રીતે જાતિ સામાયિક અને સ્વરૂપ સમતા છે માટે એ બાબતનો વધુ અભ્યાસ કરી સમજી લેવું અને શુદ્ધ સામાયિક થાય તેવી ટેવ પાડવી શ્રેયસ્કર છે. અને જેમ થાય છે તે પ્રમાણે કે ખેતી જાઓ. સામાયિક થઈ જશેના ઇરાદે સમય પૂરો કરવા ખેતી જવા આદત રાખી વિધાન શુદ્ધ ન બનાવશો તો સ્થાન પ્રથમ ગુણઠાણું જ રહેશે.

સામાયિકથી કયું કર્મ ક્ષય થાય છે ?

લક્ષ્યાં કહે છે કે સામાયિકથી બધા કર્મો ક્ષય થઈ જાય છે અને એવંજૂત નયે કરનારને તો કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. જ્યારે આઠ પ્રકારની સામાયિક અને આઠ કર્મોનો ક્ષય એમ માન્યતા હોય તો પછી પૂજા વ્રત નિયમ જપ તપ ભાવના ભક્તિ આદિની શું જરૂર છે ? જ્યારે સહજમાં કર્મ કપાઈ જતા હોય તો સુગમ માર્ગને છાંડી કઠિન માર્ગમાં શા માટે જઈએ ? આની શંકાનું સમાધાન કરતાં એ જાણી લેવું આવશ્યકીય છે કે કર્મબંધ કઈ રીતે થાય છે અને કપાય છે તેનું વિશેષ સ્વરૂપ તો અંતરાત્મી જાણી લેવું. અહીં તો સંક્ષેપમાં બતાવવામાં આવે છે તે ઉપર ધ્યાન આપવું.

કર્મ બંધના ચાર પ્રકાર

કર્મબંધ ચાર પ્રકારના હોય છે પ્રથમ સુદૃષ્ટ, બીજો બધ્ધત, ત્રીજો નિષ્ધત અને ચોથો નિકાચીત. એ ચારેનાં સંક્ષિપ્ત વિવરણ એ પ્રકારે છે,

પ્રથમ સુદૃષ્ટ કર્મોનો સાર એ છે કે કર્મ અનાયાસે અકારણ અનિચ્છાએ સાધારણ દૃષ્ટિદ્વારા બંધાઈ જાય છે. અથવા પાંચે ઈન્દ્રિયજન્ય દ્વારા દેખતાં દેખતાં કે સ્મિત હાસ્ય દ્વારા અચાનક બંધાઈ જાય છે; તેનું ભાન માણસને રહેતું નથી. એ પ્રકારના કર્મ જેમાં રસ ન પડ્યો હોય અને ભાવ સહિત યોગ પણ ન થવા પામ્યો હોય તેવા કર્મો કે જેનાં ફંદામાં આત્મા 'ઘણી વાર આવી જાય છે અને તેનું ભાન પણ રહેતું નથી તેવા કર્મોનો જ સંગ્રહ થાય છે. તેવા કર્મો સાધારણ પ્રયત્નથી, આલોચણા, પશ્ચાત્તાપ, સંવર, ક્ષમાભાવ, વ્રત, નિયમ, પરચખાણુ, પૂન પ્રભાવના, નિર્જરા આદિથી કપાઈ જાય છે.

બીજે બદ્ધત કર્મ-મન વચન કાયાના યોગે નિરસભાવે સ્વભાવના કારણે કે વિષયવાસનાની તીવ્રતાનાં કારણે નિરર્થક. બિન ખાધાં, બિન ભોગવ્યા ફેગટ કર્મ બંધાય તેવા ઉઠાહરણે બંધાઈ જાય છે. તો તેવા કર્મોનો ક્ષય કરવા માટે વિશેષ રૂપે પશ્ચાત્તાપ, પડિક્કમામિ નિંદામિ ગરિહામિ અપ્પાણુ વોસિરામિની અધિક વિચારણા કરવી. ચૌમાસી, સાંવત્સરિક પડિક્કમણુ કરતાં પાપનો પશ્ચાત્તાપ થતો રહે અને તેઓથી પાછલ હટવા માટે તપ જપ ભાવના વ્રત પરચખાણુ થતા રહે તો નિરસભાવે પણ મન વચન કાયાના યોગે સ્વાભાવિક બંધાઈ ગયા હોય તો તેઓનો ક્ષય થઈ જાય છે.

ત્રીજે નિદ્ધત કર્મ અર્થાત જાણી જોઈને ઈરાદાપૂર્વક વિષય રસ પોષકના કારણે મન વચન કાયાના યોગે સંકલ્પ દ્વારા ગાઠ પ્રેમ-ઇચ્છાથી કે અનિચ્છાથી પ્રસંગ આવ્યે કોઈના નિમિત્તથી, સહવાસથી કે પ્રસંગોચિત આચરણને લીધે વિશેષ પ્રકારે કર્મ બંધાઈ જાય છે તેવા કર્મો સાધારણ પ્રયત્નથી કપાતા નથી. એવા કર્મસમૂહનો ક્ષય કરવા માટે તો ઉત્તમ, આત્મધ્યાન

સંલેખણા, સંધારા આદિ કરવાની જરૂર હોય છે. અને ઘણાં ઘણાં પ્રયત્નો કરવા પડે છે ત્યારે એ પ્રકારના કર્મો ક્ષય થાય છે.

ચોથે નિકાચિત કર્મ જે નિષ્ક્રિયતાની જેમ બંધાયેલ જાય છે. તેમાં અત્યંત રસ પડી જાય. અંતર પ્રેમ, ઉમંગ, વિષયવાસનાની તીવ્રતા, તેમાં ચોતપ્રોત તદ્દીનતા, એકરંગ, અતિ ઉત્સાહથી ત્રણે યોગ, ત્રણે કરણથી એકનિષ્ઠાએ એકાન્ત આનંદ માનતા બંધ પડી જાય છે તેજ નિકાચિત કહેવાય અને તેમાં તીવ્રાતિ-તીવ્ર રાગ થઈ જવાથી રસ પડી જાય છે, તે પછી પણ જેમ જેમ વિચારણા થતી જાય રસ ચીકણો થતો જાય તેને ચીકણા કર્મ પણ કહે છે. એવાં કર્મો જે આત્માએ બાંધ્યા હોય તો તેને ભોગવ્યા વગર છૂટકારો ન થાય. અને તે કાપતાં પણ ઉગ્ર તપ, ઉગ્ર વિહાર, સંલેખણા, સંધારા આદિ કરતાં કરતાં ઘણાં ભવભ્રમણુ પછી અત્યંત તપ જપ ભાવના સંયમ સંલેખણા સાથે ભોગવતાં ભોગવતાં છૂટી શકશે.

એ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનાં કર્મો બંધાયેલ તેના ઉપર ઘણાં દષ્ટાંતો મલી શકશે. જિજ્ઞાસુએ મુનિમહારાજશ્રી જાણી લેવા.

કર્મબંધનની વિગત બતાવ્યા પછી સમજાવેલું કે આઠ પ્રકારની સામાયકમાંથી કઈ નંબરની સામાયક કરવાથી ઉપાર્જન કર્મ કપાશે અને બંધન કઈ પ્રકારનો છે તે જાણવાની પણ ગવે-પણા કરવી તો એ વિષયનો માર્ગ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવશે.

શું નિર્ણય પર આવ્યા ?

આવ્યા શું ? શુષ્ક સામાયક થાય તો કરવી, નહીં થાય તો બેસી રહેવું. ભલા માણસ તમે તો હક વટાવી ગયા. સામાયક જેવી વસ્તુ છોડી શકાય ? વિશેષાવશ્યક સૂત્રમાં શ્રુત સામાયકની વ્યાખ્યા કરતાં શ્રીમાન જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ મહારાજે

કરમાયુ છે કે-સામાયક ભલે દ્રવ્ય રૂપ હોય છતાં તે કરવામાં કે કરતાં હાનિ તો હોય જ નહીં. શુદ્ધમાન કરવા માટે એજ સાધનરૂપ હોય છે માટે સામાયક કરશેજ કરવાનો નિયમ રાખશે. એ પુસ્તક વાંચ્યા પછી સમજણ પડે તો ન કરતાં હો તો કરવાનો નિયમ રાખશે વારંવાર તે બાબતના ખુલાસા વાંચવાથી શુદ્ધમાન કરવાના ખપી બનતા જશે. તો એક દિવસે શુદ્ધમાન કરવાના અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ જશે. વિધાનને માન આપશે તો અપૂર્વ આનન્દ આવશે. આટલું વાંચી વિચારી કંઈક સમજ્યા હો તો બોલી જાઓ કે સામાયક નિત્ય પ્રતિ કરશું.

સુધારીને વાંચશે.

પૃષ્ઠ ૧૬, પંક્તિ તેરમી ‘સમતાવંત આવે’ તેને બદલે ‘સમતા ન આવે’ એમ વાંચવું.

